

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра етики, естетики та культурології

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 033 філософія
на здобуття освітнього ступеня магістра філософії

Студент-виконавець:

Гуцаленко Оксана Олегівна

II курс,

спеціальність 033 «філософія»

ОНП «Філософія»

Науковий керівник:

Подолян Галина Петрівна

Кандидат філософських наук, доцент

(підпис)

Допущено до захисту:

Зав. кафедри _____

Київ-2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ ЗМІН АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ.....	8
1.1. Сучасне розуміння еволюції антропоцентризму.....	8
1.2. Філософсько-етичні інтерпретації концепції відповідальності.....	12
1.3. Вплив сучасних філософсько-антропологічних поглядів на процеси трансформації КСВ до стандартів ESG.....	21
РОЗДІЛ II. ЕКОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ СТАНДАРТИ (ESG) У ПОШУКАХ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	31
2.1. Філософське осмислення викликів техніки у сучасному світі.....	31
2.2. Екологічні наслідки війни в Україні.....	36
2.3. Роль освіти у процесах формування екологічної свідомості.....	41
2.4. Соціально-економічні аспекти інфраструктури сталого розвитку.....	48
РОЗДІЛ III. УКРАЇНСЬКІ ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ ESG.....	55
3.1. Український досвід трансформації КСВ в умовах війни.....	55
3.2. Євроінтеграційний потенціал у контексті пошуків нової парадигми відповідальності.....	66
3.3. Кейс-стаді української агрокомпанії.....	71
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена поглибленням екологічної, кліматичної, соціальної та геополітичної кризи, а також викликами війни в Україні. В умовах такої ситуації класичне моральне питання Іммануїла Канта «Що я повинен робити?» трансформується у планетарне етичне питання Карла-Отто Апеля: «Що ми повинні робити?». Це потребує переосмислення антропоцентричної моделі розвитку та переходу до етики спільної відповідальності. Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ), яка традиційно спрямована на підвищення позитивного впливу бізнесу на суспільство й довкілля, в умовах війни показала як свою життєздатність, так і недоліки — зокрема відсутність стандартизації, прозорості, системності, обов'язковості та ефективної звітності. Відповіддю на нові виклики стає впровадження обов'язкових ESG-стандартів (Environmental, Social and Governance — екологічні, соціальні та управлінські), які вже закріплені на рівні законодавства Європейського Союзу та поступово стають обов'язковими і для великого бізнесу в Україні в умовах наростання процесів євроінтеграції. Їх впровадження є не лише вимогою зовнішнього регулювання, а й необхідною умовою для формування нової культури відповідальності — особливо актуальної в контексті післявоєнного відновлення країни, де сталий розвиток і прозорість мають стати основою економічного й морального відновлення.

Поверхове впровадження принципів сталого розвитку супроводжується ризиками грінвошингу та девальвації самої ідеї відповідального бізнесу. У цьому контексті філософське осмислення ESG як імперативу постконвенційної відповідальності — відповідальності, що виходить за межі нормативного примусу й апелює до онтологічного виміру співбуття в межах спільносвіту — набуває особливої значущості. Україна сьогодні перебуває на перехресті екологічних, соціальних і політичних викликів, де синтез екологічної етики, повоєнного відновлення та євроінтеграційного поступу потребує не просто стратегічного планування, а цілісного осмислення сутнісної природи сталого розвитку. У цьому горизонті ESG постає не лише як технічний інструмент, а як

вираз трансформації ціннісної конституції, культурних настанов і форм суспільної відповідальності — в міждисциплінарній площині, яка поєднує етику, екологію, економіку та філософію співіснування.

Ступінь наукової розробки. Проблематика екологічної етики, взаємозв'язку «людина – природа» та глобальних викликів довіллю посідає вагоме місце в сучасній філософії. Особливу увагу приділено критиці антропоцентризму, етики відповідальності й концепції сталого розвитку як моральної реакції на сучасні кризи.

Серед зарубіжних мислителів важливою для цього дослідження є праця К.-О. Апеля «The Problem of a Macroethic of Responsibility to the Future in the Crisis of Technological Civilization» (1987), де формулюються ідеї макроетики співвідповідальності, що ґрунтується на принципах дискурсивної етики. Ідеї Д. Бюлера (етика глобальних моральних викликів), М. Гайдегера (Gestell як онтологічна критика техніки), В. Гьосле (раціональна етика відповідальності), Г. Йонаса (принцип відповідальності), О. Леопольда (етика Землі) К. М. Маєр-Абіха (Mitwelt як спільносвіт) тощо, в сукупності формують концептуальне підґрунтя для переосмислення взаємозв'язку між людиною, технікою та довіллям у межах сучасної етики відповідальності.

У сучасному етичному аналізі економіки важливими є праці Д. МакКлоскі, яка підкреслює роль етики та довіри, і К. Реворт, що пропонує модель розвитку в межах екологічних обмежень. Римський клуб у звітах «Межі зростання», «Come On!» і «Earth for All» акцентує потребу системних змін для сталого розвитку.

В українському контексті тематику відповідальності за природу розробляли та розробляють В. Борейко (сучасні проблеми екоосвіти), Т. Гардашук (екофілософія, екологізм), А. Єрмоленко (міждисциплінарний підхід), М. Кисельов (філософсько-світоглядні проблеми екології), Л. Сидоренко (філософія екології), В. Табачковський, який ще до формулювання етики відповідальності ввів поняття «розумного самообмеження», та М. Тарасенко («Природа. Технологія. Культура», 1985) та інші.

Тема КСВ набула активного розвитку у працях зарубіжних авторів: Г. Боуена («Соціальна відповідальність бізнесмена»), Т. Дональдсона, А. Керролла («Піраміда КСВ»), М. Портера, Л. Престона, Р. Е. Фрімена (підхід стейкхолдерів).

В Україні КСВ досліджують Ю. Бауман, А. Єрмоленко, Д. Кірюхін, О. Лазоренко, І. Маслікова, В. Нечипоренко та інші, які аналізують як концептуальні, так і прикладні виміри соціальної відповідальності.

Попри зростаючий інтерес до ESG, філософські засади його становлення залишаються недостатньо розробленими. У цьому контексті дана робота розглядає трансформацію корпоративної соціальної відповідальності як соціального феномена в напрямі ESG-принципів як прояву нової етики співвідповідальності у відповідь на сучасні цивілізаційні виклики.

Об’єкт дослідження: корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) як соціальний феномен.

Предмет дослідження: сучасні процеси змін традиційної моделі КСВ до стандартів ESG (Environmental, Social and Governance — екологічні, соціальні та управлінські).

Мета дослідження – проаналізувати процеси трансформації КСВ до стандартів ESG в контексті пошуків нової парадигми відповідальності засобами філософського аналізу.

Для реалізації мети даного дослідження було окреслено такі завдання:

- осмислити ідейне тло сучасного розуміння еволюції антропоцентричної парадигми;
- розглянути філософсько-етичні ідеї сучасної концепції відповідальності;
- прояснити характер впливу філософсько-антропологічного тлумачення відповідальності на зміни КСВ;
- означити роль філософського обґрунтування викликів техніки у формуванні нового типу відповідального світовідношення;
- охарактеризувати основні загрози і наслідки військових дій в Україні для екологічної ситуації країни і світу;

- виявити можливості й засоби освітнього впливу на процеси формування екологічної свідомості;
- проаналізувати сучасні соціально-економічні концепції сталого розвитку як основу інтеграції етичних, соціальних та екологічних вимірів в економічну діяльність;
- вивчити регуляторні інструменти ЄС та України, спрямовані на впровадження принципів ESG;
- розглянути досвід реалізації стратегії ESG на прикладі компанії Kernel;

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані в області філософсько-етичного аналізу, культурології та соціології, маркетингу при розробці освітніх та інформаційних матеріалів з теми історії формування КСВ в ESG, а також рекомендацій для вдосконалення практик малого і середнього бізнесу (МСБ), який прагне глибшого розуміння причин застосування, удосконалення, імплементації та трансформації КСВ у межах сучасних стандартів сталого розвитку.

Методами дослідження є загальнонауковий метод *аналізу* (дозволив осмислити світоглядно-філософські засади сучасних процесів трансформації антропоцентризму), спеціальні методи *компаративістики* (сприяв з'ясуванню особливостей корпоративної соціальної відповідальності і екологічних, соціальних та управлінських стандартів), *герменевтики* (уможливив розуміння основних підходів до інтерпретації етичних концепцій відповідальності та їх смислової спорідненості із принципами ESG). Важливу роль в осмисленні означених процесів відіграло використання переваг *міждисциплінарного підходу*, який сприяв використанню відповідних здобутків філософії, етики, соціології, екології, економіки та ін. стосовно розуміння природи й причини сучасних трансформаційних процесів КСВ.

Структура: дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури. У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання та практичне значення. У висновку підведено підсумки роботи. Обсяг основного

тексту роботи - 78 сторінок, список використаних джерел включає 72 найменування.

РОЗДІЛ I. СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ ЗМІН АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ

1.1. Сучасне розуміння еволюції антропоцентризму

У філософії неодноразово робилися спроби реконструювати дорациональне, нерозділене переживання єдності людини з природою. Хоча ця робота не ставить за мету відновлення первісного досвіду, показовим прикладом глибокого інтуїтивного свідчення виступає думка В. Стуса: «в нашому досвідомому біологічному стані було куди більше епічної “суб’єктивності”, аніж тепер. Адже тоді в нас, ще не виділених зі світу, глухо гуділа ціла природа» [29, с. 354]. Цей досвід, хоч і не репрезентований у філософсько-академічній формі, є цінною інтуїцією втраченої цілісності — своєрідною спробою зазирнути в глибинний вимір буття, до якого апелюють сучасні філософські підходи.

У цьому дослідженні відправною точкою аналізу є традиція західної філософії, зокрема антична грецька думка, в якій вперше чітко артикулюється уявлення про людину як автономну істоту. Ідея людини як міри всього закріплюється ще у цитаті Протагора: «Людина є мірою всіх речей – існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують» [21, с. 152]. Водночас, в античній філософії людина ще не постає як абсолютний володар природи, радше, вона розглядається як вінець творіння і як частина більшого природного цілого. Платон у діалозі «Політик» порівнював правителя з пастухом, що дбає про отару, наголошуючи: «Бо істинне мистецтво владарювання — це мистецтво опіки, як у пастуха — щодо отари». Цей образ вказує на ідею турботи як засадничого принципу організації спільного життя. Арістотель у «Політиці» підкреслював, що людина за своєю природою є політичною істотою, вкоріненою у природний і соціальний порядок. У «Фізиці» він доповнює це телеологічним баченням природи як такої, що має внутрішню мету: «природним є те, що від певного початку має у собі внутрішній рух до

певного кінця» [32, с. 422, 462]. Таке розуміння передбачало те, що природа не є випадковим набором елементів, а має внутрішній сенс, спрямованість і цілісність. Стоїки розвинули ідею життя *kata physis* (від давньогрецьких слів *κατὰ* – “згідно з” та *φύσιν* – “природа”) — згідно з природою, тобто узгоджуючи свої вчинки з природним порядком. У цьому вже міститься уявлення про етичну взаємодію з довкіллям, хоч і в межах раціонального космосу, де людське, як розумне, займає вищу позицію [8, с. 276–277].

Поняття «антропоцентризм» (від давньогрецьких слів *ἄνθρωπος* – “людина” та *κέντρον* – “центр”) згодом увійшло в науковий обіг для позначення уявлення про центральне місце людини у світі [18, с. 83]. Така позиція визначає відповідальність людини перед іншими людьми, але залишає природний світ лише як засіб для людського життя, а не як самостійну цінність.

На противагу цьому, у філософських і релігійних традиціях Сходу — зокрема в даосизмі, буддизмі та індуїзмі — людське буття від початку розглядається не як автономне або панівне щодо світу, а як внутрішньо вплетене у цілісність буття. У дзен-буддизмі, наприклад, говориться: «Гора і ти — не двоє» [66, с. 345]. Цей погляд на світ не обмежується містичною інтуїцією — він репрезентує глибоку онтологічну позицію, де людина не окрема від природи, а її усвідомлений прояв. Подібні уявлення перегукуються з новітніми концепціями глибинної екології. Засновник напряму Арне Несс у праці «*Ecology, Community and Lifestyle*» (1989) підкреслює: «Природа не є чимось зовнішнім щодо нас. Ми — це природа» [57, с. 223]. Такі погляди закладають підґрунтя для сучасної етики співбуття, в межах якої природа сприймається не як ресурс, а як рівноправний співучасник буття — спільний світ, у якому людина усвідомлює себе не зовні, а зсередини.

У християнській традиції, що згодом стала домінантною в європейській культурі, стверджується уявлення про людину як образ і подобу Бога, що в історичній перспективі часто використовувалося для виправдання її панування над природою. Книга Буття містить фрагменти, які можуть бути прочитані як підґрунтя антропоцентричного світогляду. Так, у вірші 26 сказано: «І сказав

Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усією землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі». Вірш 27: «І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її створив, як чоловіка та жінку створив їх». Вірш 28: «І поблагословив їх Бог, і сказав їм Бог: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, і підкоряйте її». Варто зазначити, що в часи створення цих текстів світ сприймався як незмінний і невичерпний. Саме тому заклики до домінування не викликали тоді занепокоєння щодо обмеженості природних ресурсів. У часи ж потенційної вичерпності планетарних ресурсів стає очевидним, що традиційні уявлення, сформовані під впливом авраамістичних релігій — юдаїзму, християнства й ісламу, — можуть виявитися шкідливими, якщо будуть продовжувати пропонувати домінування над природою як морально виправдану позицію [8, с. 78].

У Новий час антропоцентризм набуває більш системного — механістичного — характеру. Френсіс Бекон у «Новому органоні наук» (1620) вказував, що людина мусить «об'єднати свої сили проти природи речей... розширюючи межі людського панування, як замислив Бог». Рене Декарт у «Роздумах про метод» (1637) продовжує цю лінію, стверджуючи, що панування над природою досягається через знання: тіло — це механізм, що його можна розкласти на частини й вивчити як машину. На цьому тлі Барух Спіноза вже у XVII столітті пропонує альтернативу: «Людина є частина природи». Його раціоналізм поєднується з баченням природи як божественної субстанції, у якій усе підлягає необхідності, а не волі людини. У XVIII столітті Жан-Жак Руссо критикує раціоналістичні підходи до моралі й стверджує, що джерелом етики є не розум, а природне співчуття (*pitié*). «Дика» людина не завдає страждань без потреби; жорстокість виникає як наслідок цивілізації, що втратила зв'язок із природною моральністю [32, с. 425–426]. Цим Руссо закладає підвалини для концепцій природної чутливості й етичної відповідальності щодо довкілля.

Іммануїл Кант, хоча й здійснив поворот до суб'єктивних умов пізнання, у «Критиці чистого розуму» (1781) також розглядає природу як сферу, що має сенс лише у відношенні до людських цілей. Після Канта Гегель формулює діалектичне бачення розвитку людини як духу, що долає свою природну обмеженість через свободу, історію й самосвідомість. У «Філософії духу» він стверджує, що природа є необхідним, але нижчим етапом становлення духу, а справжню суть людини визначає не природне, а її здатність підноситися над природною необхідністю у моральності, праві та культурі [32, с. 113–121, 465]. У ХІХ столітті ідею глибинної єдності людини й природи розвивали трансценденталісти.

Після Другої світової війни соціальна криза актуалізувала потребу в нових формах філософського мислення — зокрема у вигляді герменевтики, аналітичної філософії та переосмислення ролі суб'єкта у світі.

Сучасна філософія дедалі більше постає як синтез: «Філософія не впорається із цим завданням самотійно, відтак вона має співпрацювати із соціальними та історичними науками», — зазначає Вітторіо Гьосле [11, с. 12]. Однак і цього недостатньо — вирішення глобальних проблем вимагає міждисциплінарного підходу. Як наголошує Анатолій Єрмоленко, подолання антропоцентризму в етиці та досягнення екологічної відповідальності можливе лише через поєднання природничих і гуманітарних знань, що реалізується завдяки міждисциплінарному підходу та методології «розуміння–пояснення» [15, с. 281]. У цьому контексті особливо важливо стає інтеграція комунікативної філософії, заснованої на дискурсивності, з аналітичною точністю природничих і соціогуманітарних досліджень.

Підсумовуючи, можна сказати, що уявлення про місце людини в природі змінювалися протягом історії філософської думки — від гармонійного співіснування до ідеї панування, а в наш час — до усвідомлення того, що «людина і є природа». Це усвідомлення змінює саму основу етичного мислення. У новітніх концепціях не природа повинна відповідати людським потребам, а навпаки — людина має щораз більше відповідати перед природою.

У цьому контексті особливо вагомою є думка німецького філософа Клауса-Міхаеля Маєр-Абіха: «Не людина є мірою всіх речей, а все, що нас оточує, є мірою нашої людяності» [21, с. 83]. Ця фраза не просто спростовує відому тезу Протагора, а кардинально змінює орієнтацію етичного горизонту: справжньою мірою людяності стає не здатність використовувати доквілля, а здатність чути його потреби й відповідати на них відповідально, з повагою до усього живого і неживого. У цьому й полягає філософське ядро новітнього повороту — від домінування до співжиття, від використання до спільної відповідальності. Цей зсув не може бути реалізований лише в межах однієї дисципліни — він вимагає міждисциплінарного осмислення, що поєднує етичні, екологічні, соціальні й наукові підходи. Саме в цьому перехресті знань народжується нова парадигма мислення, актуальна для доби Антропоцену — епохи, коли людина вже не просто співіснує з природою, а дедалі більше порушує її цілісність, нехтуючи планетарними межами.

1.2. Філософсько-етичні інтерпретації концепції відповідальності

Макс Вебер, критикуючи кантівську «етику переконань», сформулював альтернативу — «етику відповідальності», яка, на відміну від універсального імперативу Канта, зосереджує увагу не лише на моральних намірах, а й на реальних наслідках дії [15, с. 10]. Таким чином, якщо Іммануїл Кант акцентує на внутрішніх переконаннях як джерелі морального закону, то Вебер — на впливі рішень на соціальні, природні та міжпоколінні процеси. Адже природа — це не сфера, в якій сенс обмежується лише реалізацією людських бажань.

«Нам потрібна загроза образу людини, аби ми, жахаючись цього, пізнали істинний образ людини», — стверджує засновник принципу відповідальності Ганс Йонас [12, с. 50]. За останні кілька десятиліть технологічний розвиток, видобуток природних ресурсів, війни та антропогенна експансія на природу набули катастрофічних масштабів. У таких умовах питання відповідальності набуває нової, екзистенційної актуальності. Етичні

дискусії щодо наслідків людської діяльності загострюються ще з другої половини XIX століття, а після Першої світової війни проблема відповідальності стала центральною у філософських дебатах.

Таким чином, критика етики переконань та раціоналістичних моделей моралі відкриває шлях до глибшого переосмислення відповідальності — як діалогу з реальністю, а не нав'язування їй людських форм. У XX столітті цей зсув набирає форми герменевтичного повороту, в якому моральна філософія дедалі більше звертається до розуміння смислів, що виникають у взаємодії. Моральна відповідальність вже менше зводиться до індивідуальних мотивів — вона включає усвідомлення взаємозв'язку між людиною, суспільством і довкіллям. Саме таке усвідомлення стало ключовим кроком у трансформації як науки, так і філософії. Одним із прикладів такого підходу є концепція голізму, запропонована державним діячем Південної Африки та Британської Співдружності, воєначальником і філософом Яном Смутсом (1870–1950). У своїй праці «Holism and Evolution» (1926) він розглядав голізм як філософію цілісності, і це відіграло ключову роль у подальшому переосмисленні системного підходу в гуманітарних та природничих науках [64]. Крім того, Смутс зробив значний внесок у розвиток міжнародного співробітництва, будучи одним із ініціаторів створення Ліги Націй, а згодом — ООН.

Після Другої світової війни світ опинився у новій реальності: страху перед ядерною катастрофою. Гонка озброєнь та геополітична нестабільність сформували запит на глобальні інституції та співпрацю. Екологічні виклики загострилися, що змусило людство переосмислити межі своєї відповідальності перед природою. Американський еколог, засновник концепції «етики Землі», Олдо Леопольд (1887–1948), наголошував: «Поняття про землю як про спільноту складає основу екології, але любов і повага до землі належать до етики. Те, що земля збагачує культуру, відомо здавна, але останнім часом цей факт часто відходить у забуття» [51, р. 16]. Він застерігав, що технологічний прогрес віддаляє людину від природи як фізично, так і емоційно. Внаслідок цього сучасна людина, чим далі, то опинившись у дикій природі, не лише

втрачає здатність її розуміти, а й часто не може в ній вижити. Маєр-Абіх, прибічник голізму в екологічній філософії, підкреслював, що людина є невід'ємною частиною природи - «наше буття тілесне». А отже, людина не просто належить до класу ссавців, а й свідчить про те, що «природа цілості стала в нас людиною» [21, с. 52]. Це означає, що людина не є чимось відокремленим від природи — вона є природою, але водночас несе відповідальність за неї. Адже тільки через людину природа може усвідомлювати себе та говорити про свої потреби. Використовуючи технології, людина несвідомо стала порушувати цілісність, не враховувати життя інших істот. Відповідальність людини полягає не лише у раціональному використанні природних ресурсів, а й у їхньому збереженні. Екологічна етика стала відповіддю на зростаючу екологічну кризу, спричинену людською діяльністю. Як зазначає М. Кисельов, «всі природні об'єкти мають власні потреби, і піклувальники (природоохоронники) мають їх захищати» [18, с. 33]. У цьому контексті етика відповідальності стає не просто екологічною етикою як набір правил чи обмежень, а моральною основою взаємодії людини з навколишнім світом та відповіддю на загрозу «образові людини». Попри загрозу ядерної зими, людство знову і знову знаходить сили звертатися до фундаментальних принципів цілісності, які лежать в основі не лише науки й філософії, а й міжнародної співпраці та пошуку сталого майбутнього.

У наступних, 1960–1970-х роках, екологічна криза стала предметом публічних обговорень, а перші акції протесту проти руйнівного впливу технологічного прогресу заклали основу для формального розвитку екологічної етики. Як наголошує Анатолій Єрмоленко, «загроза буттю — екологічна криза — це передусім криза, яка загрожує людині, суспільству, людству загалом, криза людського довкілля, а не природи як такої» [15, с. 205]. Фундаментальна проблема полягає у тому, що традиційний антропоцентричний світогляд розглядає природу лише як ресурс для людських потреб. Маєр-Абіх на початку 90-х радикально піддає критиці таке ставлення, наголошуючи: «Поняття “довкілля” хибне: увесь світ постає нашим довкіллям

тільки як щось таке, що існує задля нас. Аби подолати цю хибу, яка досі визначає екологічну політику, цей світ треба розглядати й аналізувати як наш природний спільносвіт» [21, с. 13]. Це усвідомлення є важливим кроком у переосмисленні етичного ставлення не лише до людини, але й до природи, що сприяє розвитку більш цілісної та відповідальної екологічної етики. Зміна поняття «довкілля» на «спільносвіт» відкриває шлях до подолання функціонального уявлення про світ як про простір, що існує виключно для людини. Такий підхід редукує буття інших істот до інструментального значення, не визнаючи їхньої власної цінності у структурі світу. Концепція спільносвіту, натомість, апелює до визнання багатоманітності життєвих форм і перспектив. Важливим філософським підґрунтям для цього слугує вчення етолога Якоба фон Юкскюля, який увів у науковий обіг поняття Umwelt — функціонального світу живої істоти, що формується у взаємодії її Innenwelt (внутрішнього світу), Merkwelt (світу сприйняття) та Wirkwelt (світу дії) [21, с. 13-14]. Саме завдяки цим поняттям Юкскюль показав, що кожна істота існує у своєму власному, специфічному, але водночас включеному в загальний природний світ середовищі. Таким чином, перехід від «довкілля» до «спільносвіту» означає не лише семантичну зміну, а глибоку філософську трансформацію світогляду. Він передбачає відмову від привілейованого людського центру на користь співбуття — відкриття світу як множинності рівноправних форм живого та неживого. Саме така цілісна візія є характерною для фізіоцентризму як наступного етапу філософського осмислення природи [21, с. 92].

Ця філософська трансформація поступово почала впливати і на глобальний порядок денний, зокрема у політичних і правових ініціативах, спрямованих на екологічну відповідальність. Важливим кроком у цьому напрямі став Саміт Землі 1992 року в Ріо-де-Жанейро (Конференція ООН з довкілля та розвитку, UNCED), під час якого була ухвалена Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (UNFCCC). У ній наголошувалося на необхідності узгоджених дій, що враховують екологічні, соціальні та економічні аспекти, а

також підкреслювалася роль науки та технологій у подоланні екологічних криз і переході до сталого розвитку [18, с. 57].

Відтоді щорічні Конференції сторін (COP, Conference of the Parties) стали ключовими глобальними платформами для реалізації кліматичної політики в межах цього міжнародного договору. Ці конференції об'єднують уряди, науковців, бізнес і громадськість у спільних зусиллях проти змін клімату. Україна бере участь у COP з самого початку, незважаючи на труднощі адаптації до глобальних стандартів. Але справжня трансформація починається не лише на політичному, а й на індивідуальному рівні — з етичного вибору, який потребує не сліпого слідування, а розуміння. Адже відповідальність вимагає осмислення — зокрема, через уточнення понять, переосмислення цінностей і усвідомлення зв'язку між особистими діями та глобальними наслідками.

Одним із таких ключових понять, що потребує точного філософського розрізнення, є співвідношення між «екологічною кризою» та «кліматичною кризою». У науковому дискурсі екологічна криза - це стан, за якого антропогенний вплив на екосистеми, що включають людське суспільство як їхню складову, досягає критичного рівня, створюючи загрозу незворотного руйнування середовища, необхідного для життя людини [18, с. 96]. Екологічна криза є комплексним явищем, що включає зміну клімату, втрату біорізноманіття, виснаження природних ресурсів, деградацію ґрунтів та забруднення довкілля тощо. У цьому контексті кліматична криза є одним із ключових чинників загальної екологічної кризи, що спричиняє довготривалі зміни у глобальних кліматичних процесах.

Зміни клімату завжди відбувалися природним шляхом, але у XX-XXI столітті головним чинником цих змін стала антропогенна діяльність, зокрема надмірні викиди парникових газів. 1988 рік став поворотним моментом, коли була створена Міжурядова група експертів зі змін клімату (МГЕЗК). Вона об'єднала зусилля науковців у галузі кліматології, екології, економіки та політики, що дозволило науково обґрунтувати проблему кліматичної кризи та

розробити стратегії її подолання. Попри загострення екологічних викликів, можна знайти й умовно корисний аспект. Українська кліматологиня та представниця України в МГЕЗК Світлана Краковська влучно підкреслює: «Те, що відбувається сьогодні в Україні, це щось на зразок щеплення для людства від кліматичних катастроф» [28]. Зміни клімату, нестабільність економік, технологічні ризики тощо – усе це створює ще більш глобальну турбулентність. З одного боку це робить нас вразливими, а з іншого - ми стаємо більш адаптивними та стійкими до викликів майбутнього.

Таким чином, екологічна та кліматична криза виходять за межі суто наукових проблем – вони є викликом для самого способу існування людства в біосфері. Усвідомлення їхньої відмінності дозволяє точніше формулювати етичні орієнтири, визначати пріоритети дій і бачити взаємозв'язок між локальними рішеннями та глобальними наслідками.

Цю особливу відповідальність людини як морального суб'єкта глибоко осмислює Ганс Йонас. Він наголошує, що саме людина, на відміну від інших істот, «через знання і свободу волі стає незалежною від цілого і може стати щодо нього (цілого) і щодо себе згубною» [12, с. 195]. Це підкреслює унікальну роль людини в історії життя на Землі: вона створює технології, що змінюють середовище настільки, що її власна екзистенція стає проблемою для неї самої і всього природного світу. Антропоцентрична модель, руйнуючи зв'язок людини зі спільносвітом, створює передумови для самознищення.

Як зазначав засновник «етики Землі», еколог Олдо Леопольд, людство потребує «етичних гальм» [51, с. 183] – моральних принципів, які стримуватимуть нас від самознищення. Цими «етичними гальмами» можна вважати концепцію сталого розвитку. Поняття сталого розвитку (sustainable development) було вперше офіційно сформульовано у доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987) Комісії Брундтланд як «розвиток, який задовольняє потреби сучасного покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [75]. Хоча це формулювання не посилається безпосередньо на Ганса Йонаса, у ньому чітко відлунює його етика

відповідальності, сформульована ще 1979 року: «Чини так, щоб наслідки твоїх дій були сумісні з тривалим існуванням людського життя на Землі» [12, с. 46]. Сталий розвиток виник як відповідь на системну кризу, спричинену індустріалізацією, екологічним виснаженням і соціальною нерівністю, й пропонує модель, що балансує економічні, соціальні та екологічні чинники на основі довгострокової стійкості.

У 2015 році було ухвалено Декларацію ООН про 17 цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs), яка визначила сучасні інструменти досягнення сталого розвитку і формується на «трьох “стовпах” (економічному, соціальному та екологічному)» [8, с. 53].

Також у процесі дослідження було виявлено важливість дефініції поняття стійкість (resilience), що часто застосовуються в контексті сталого розвитку. Термін походить від латинського слова *resilire*, що означає «відскакувати» або «повертатися до первісної форми», підкреслюючи адаптивність і гнучкість екосистем, соціальних структур та економічних систем. Поняття стійкості широко використовується також у психології — передусім у контексті здатності людини долати стрес, відновлювати внутрішню рівновагу після травм чи криз і зберігати психічне здоров'я в умовах нестабільності. Таким чином, концепція *resilience* має міждисциплінарний характер, поєднуючи екологічний, соціальний та індивідуально-психологічний виміри. Зокрема, Стокгольмський центр стійкості трактує *resilience* як ключовий механізм підтримки та розвитку будь-якої системи [52]. Сучасне розуміння стійкості розширюється завдяки шостому оціночному звіту МГЕЗК, де *resilience* визначається не лише як здатність зберігати основні функції, ідентичність і структуру, а й як спроможність до трансформації та відновлення екосистем і людських спільнот після екологічних криз [47].

Стійкість важливо розглядати як один із ключових принципів сталого розвитку – напрям, що інтегрує потреби спільносвіту, забезпечуючи здатність протистояти, змінюватися та адаптуватися до соціальних, екологічних та

кліматичних криз. Якщо при застосуванні ESG стандартів сприймати стійкість лише як здатність «пережити кризу» без змін, то це може призвести до поверхневого підходу до сталого розвитку. Натомість, якщо стійкість розуміти як трансформацію, відновлення з адаптацією – це відкриває шлях до більш глибоких і довготривалих змін. Як приклад з агросектору: «Фермери використовують страхування врожаю або вирощують різні культури, щоб зменшити ризики від погодніх катастроф чи неврожаю», — це приклад стійкості. Натомість «фермери переходять на органічне землеробство та використовують менш виснажливі для ґрунту технології, що зберігають родючість землі для майбутніх поколінь», – приклад сталості [60]. Тому для України важливо впроваджувати обидва ці підходи — як стабільну профілактику, так і гнучке відновлення — не лише в економічному чи корпоративному значенні, а й у соціальному та екологічному контекстах, особливо в умовах війни та кліматичних змін.

Категоричний імператив відповідальності, сформульований Гансом Йонасом, вважають етичним підґрунтям сучасного розуміння сталого розвитку. Йонас одним із перших звернув увагу на те, що технічна могутність людства потребує нового морального виміру — орієнтованого не на минуле або теперішнє, а на майбутнє, і не лише на індивіда, а на людство як вид. Однак далі цю етику розвинули інші філософи. Зокрема, Карл-Отто Апель у межах дискурсивної етики формує поняття планетарної макроетики, де відповідальність не лише індивідуальна, а й колективна та солідарна. В українському контексті цю ідею дедалі частіше передають через термін співвідповідальність. Апель послідовно розвиває концепцію співвідповідальності у межах дискурсивної етики [2, с. 419–421]. Він систематично розвиває ідею *solidary responsibility* — солідарної відповідальності (співвідповідальність). Зокрема, він визначає *solidary responsibility* як «формальний принцип, що ґрунтується на універсалізованій взаємності... зобов'язує брати участь в організації згаданої відповідальності як солідарної відповідальності») [34, с. 20]. Також він наголошує на «етиці

колективної відповідальності перед майбутнім в умовах сучасної кризи людства» [34, с. 36]. У цій системі відповідальність розглядається не лише як індивідуальний моральний вибір, а як структурований етичний принцип, що розподіляється між індивідами, державами, корпораціями та громадянським суспільством. Саме тому співвідповідальність набуває значення ключової категорії етики сталого розвитку. Її сутність полягає в неподільному характері морального обов'язку: кожен учасник відповідає не лише за свою частку, а й за цілісність ситуації в цілому — незалежно від масштабів впливу чи рівня участі. У цьому контексті стійкість (resilience) постає як практичний вимір відповідальності: здатність не лише зберігати основи екологічного і соціального порядку, а й адаптуватися та трансформуватися задля забезпечення тривалого співбуття людини і природи.

Отже, трансформація етичного мислення — від етики переконань до дискурсивної етики співвідповідальності — відображає глибокий злам у філософському розумінні місця людини в біосфері та її взаємозв'язку з іншими формами життя. У контексті екологічної та кліматичної кризи відповідальність більше не може бути індивідуалістичною чи обмеженою часовими горизонтами одного покоління. Вона стає глобальною, міжпоколінною і системною, охоплюючи як моральну, так і практичну площину. Саме концепція співвідповідальності, запропонована Апелем, відкриває можливість нової етичної парадигми, що виходить за межі антропоцентризму та враховує цілісність природного і соціального світу. У цьому підході етика перетворюється на діалогічний простір співіснування, де кожна дія людини розглядається як елемент колективної відповідальності — за теперішнє і майбутнє, за себе і за світ. Така перспектива є основою екологічної етики сталого розвитку, яка покликана не лише стримувати деструктивні імпульси цивілізації, а й формувати нову культурну норму — жити в межах планетарних можливостей і у згоді зі спільноsvітом. Але, якщо сталий розвиток має перетворитися з проєкту виживання людини на проєкт співбуття з природою, то він потребує переходу глибинної екології. У цьому контексті важливо

розглянути, як ідеї відповідальності реалізуються у соціально-економічній площині — зокрема у формах КСВ та її сучасній трансформації в ESG-підходи.

1.3. Вплив сучасних філософсько-антропологічних поглядів на процеси трансформації КСВ до стандартів ESG

Становище корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) в Україні розвивається з урахуванням специфіки країни на різних етапах її розвитку. Історично, важливу роль у цьому процесі відігравали глобальні зміни та іноземні інвестиції, які привнесли міжнародні практики КСВ. В Україні також важливим фактором є соціальна інфраструктура, яку бізнес, компанії часто підтримують як частину своєї діяльності КСВ. Наукові дослідження в цій сфері ведуть українські економісти й філософи, які аналізують соціальну відповідальність з різних точок зору — від впливу на стейкхолдерів до її ролі як засобу глобалізації.

З філософсько-антропологічної точки зору, тему відповідальності в контексті «людина–природа» ще в радянські часи піднімав Микола Тарасенко у своїй роботі «Природа. Технологія. Культура» (1985). Він наголошував на важливості поєднання технічного й культурного знання з екологічною свідомістю. Цей підхід знайшов продовження в праці Віталія Табачковського «У пошуках невтраченого часу» (2002), де аналізується внесок Київської світоглядно-філософської школи у формування етики відповідальності в умовах тоталітарного режиму.

У незалежній Україні цю тематику поглиблено розвинув Анатолій Єрмоленко, який у колективній монографії «Соціальна відповідальність як основна цінність інституціалізації сучасного суспільства» (2016) разом із О. Лазоренко та іншими розглядає соціальну відповідальність як ключовий чинник сталого розвитку суспільства [16]. У межах цього підходу О. Лазоренко зазначає, що тенденція визначати КСВ через концепцію «потрійного підсумку» (triple bottom line) — як сукупність економічного, соціального та екологічного

результатів — сформувалась на межі XX і XXI століть: «Діяльність за триєдиним принципом: прибуток бізнесу, добробут людей, збереження природи, у довгостроковій перспективі приводить до підвищення якості життя людей» [16, с. 95]. Цей підхід є спільним для багатьох міжнародних визначень корпоративної соціальної відповідальності — від Канадської бізнес-асоціації до Європейського альянсу КСВ та низки окремих компаній.

В українському підручнику «Професійна та корпоративна етика» (2019) наводиться визначення корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), запозичене з Міжнародного стандарту ISO 26000:2010 «Керівництво з соціальної відповідальності», як: «Відповідальність організації за вплив її рішень та дій на суспільство та навколишнє середовище шляхом прозорої та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, у тому числі здоров'ю й добробуту суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін, відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки й інтегрована у діяльність організації і практикується у її відносинах» [20, с. 146]. Крім цього, у тому ж підручнику подано структуру КСВ у вигляді чотирьох складових, що деталізують її зміст:

1. Економічна відповідальність — задоволення потреб суспільства через виробництво товарів і послуг, а також отримання прибутку для реалізації інвестиційних і соціальних проєктів.
2. Правова відповідальність — дотримання всіх юридичних вимог і стандартів, що регулюють діяльність компаній.
3. Етична відповідальність — дотримання етичних норм і принципів у бізнес-практиках, забезпечення чесності та справедливості у взаємодії з усіма зацікавленими сторонами.
4. Філантропічна відповідальність — здійснення добровільних соціальних дій, таких як благодійність та підтримка соціальних проєктів, що сприяють покращенню якості життя суспільства.

Таке розуміння КСВ підкреслює її багатовимірний характер, що охоплює як обов'язкові (економічні й правові), так і добровільні (етичні й філантропічні)

аспекти, формуючи цілісну систему відповідальності бізнесу перед суспільством. Водночас екологічний вимір, хоча й згадується у визначенні, часто залишається периферійним або необов'язковим елементом у практичному впровадженні КСВ.

Коли почалося усвідомлення соціальної відповідальності бізнесу? За відправну точку можна вважати XVIII–XIX століття, коли деякі підприємці, зокрема Роберт Оуен, вперше на практиці поєднали прибуткову діяльність із соціальними реформами. У створеному робітничому селищі Нью-Ленарк (Шотландія) він забезпечував працівників житлом, освітою, медичним обслуговуванням, а також просував ідею соціального підприємництва [71].

У XX столітті концепція соціальної відповідальності набула теоретичного оформлення завдяки роботам Говарда Боуена, якого вважають «батьком корпоративної соціальної відповідальності», та Арчі Керролла, автора відомої «піраміди КСВ», що структурує відповідальність на економічну, правову, етичну та філантропічну складові [53].

Водночас ця концепція неодноразово зазнавала критики. Зокрема, Мілтон Фрідмен у своїй відомій статті 1970 року стверджував, що «єдина соціальна відповідальність бізнесу — збільшувати прибуток для акціонерів» [16, с. 156]. На його думку, участь компаній у соціальних ініціативах шкодить ринковій ефективності й знижує економічну віддачу. Ця позиція знайшла підтримку серед економістів класичної ліберальної школи, для яких етика та прибутковість здавалися взаємовиключними цілями.

Проте з часом практика показала інше: на тлі загострення екологічної кризи, соціальної нерівності та моральної нестабільності дедалі більше компаній почали приймати довгострокові рішення, орієнтовані не лише на прибуток, а й на добробут суспільства, захист довкілля й права майбутніх поколінь. Ідея поєднання бізнесу та етики, яка колись здавалася оксюморонічною, поступово стала новою нормою для корпоративного мислення.

У 1960–70-х роках на тлі екологічних катастроф (розлив нафти в Санта-

Барбарі, створення ЕРА) розпочалися дискусії щодо етичності інвестицій і необхідності нових стандартів взаємодії бізнесу з довкіллям. Особливу роль відіграла доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987), яка заклала концепцію сталого розвитку [45, с. 205]. У 2004 році з'явився звіт «Who Cares Wins», ініційований під егідою Організації Об'єднаних Націй, який закріпив поняття ESG. Цей звіт уперше запропонував системне включення нефінансових критеріїв у аналітичні практики інвесторів та бізнесу як інструмент оцінки сталості та ризиків діяльності компаній. Згідно з підходом ESG, ці стандарти охоплюють:

- екологічні (Environmental) — вплив на довкілля, викиди парникових газів, ефективне управління природними ресурсами;
- соціальні (Social) — умови праці, вплив на громади, дотримання прав людини та інклюзія;
- управлінські (Governance) — прозорість та підзвітність управління, етична політика, антикорупційні заходи, структура власності та наглядових органів [74].

Таким чином, ESG як концепція виросла, можна припустити, з логіки сталого розвитку, започаткованої ще у доповіді «Наше спільне майбутнє», і сьогодні є визнаним елементом етичної інфраструктури глобального бізнесу. КСВ у цьому контексті розглядається як історична та ідеологічна передумова ESG — вона найчастіше реалізується у великому, рідше у середньому бізнесі, як добровільна основа соціально-етичної поведінки компанії.

В 2015 році Цілі розвитку тисячоліття було замінено на 17 Глобальних цілей сталого розвитку, які мають в загальному 169 завдань, як якісного, так й кількісного характеру. Термін до 2030 року. Кожен бізнес може взяти лише декілька з них, в яких спеціалізується й звітувати перед стейкхолдерами. Головна мета - зменшення викидів парникових газів, зменшити антропогенний вплив на біорізноманіття на планеті Земля, на зміну клімату, задля збереження ресурсів для майбутніх поколінь [65].

У згаданій вище моделі Арчі Б. Керролла (піраміда КСВ) екологічна

відповідальність ще не була виділена як автономна складова. Вона залишається у сфері етичної або філантропічної ініціативи. Однак у контексті екологічних криз, що вимагають системних, вимірюваних та звітованих рішень, виникає потреба у новій парадигмі — ESG. Саме «Environmental» (екологічний компонент) в ESG є відповіддю на ті виклики, які модель Керролла ще лише імпліцитно охоплює. Відчуваючи зміну запитів до бізнесу та глобальні трансформації в уявленнях про відповідальність, Керролл у своїй статті 2016 року «Carroll's pyramid of CSR: taking another look» переосмислює свою ідею. Він наголошує, що етика не є лише окремим рівнем, а пронизує всю структуру відповідальності. Автор також звертає увагу на внутрішні напруження між економічною, правовою, етичною та філантропічною відповідальністю, що вимагає балансування та постійного перегляду пріоритетів у відповідь на нові виклики [38]. Таким чином, модель піраміди постає як інтегрована концепція, яка продовжує залишатися актуальною, хоч і потребує оновлення в умовах сучасних викликів, зокрема екологічної кризи та переходу до стандартів ESG.

2022-й рік – початок повномасштабної війни в Україні та неоціненний прояв компаній, які мали в своїй структурі КСВ. У 2023 році ці прояви були зафіксовані у так званому «Індексі КСВ 2023» від Центру «Розвиток КСВ», який враховує потреби країни під час війни [67].

Червень 2022-го року, Єврокомісія та Європарламент офіційно надають Україні статус кандидата на вступ в ЄС [24].

В 2024 році продовжуються тенденції щодо посилення в Україні важливості ESG нефінансових звітів в контексті євроінтеграції та отримання інвестицій на відновлення. Загалом, на 2024 року обсяг стійких інвестицій зріс до близько 64,2 трильйонів доларів [40]. Цифра з кожним роком збільшується. Це означає, що багато інвесторів по всьому світу обирають інвестиції, які враховують вплив на довкілля, соціальні аспекти та управління компаніями. З початком війни в Україні враховують і фактор вкладу у відновлення. Дані інвестиції не тільки приносять прибуток, але й сприяють створенню більш сталого і ціннісно орієнтованого світу.

Із 2025 року українські компанії, які проводять значну діяльність на ринках Європейського Союзу, зобов'язані звітувати відповідно до стандартів ESG — згідно з Директивою CSRD (Corporate Sustainability Reporting Directive). Особливість Директиви в тому, що тут йдеться не лише про формальну відповідність, а про впровадження нової культури звітності, заснованої на відкритості, прозорості й співвідповідальності. Тут йдеться про так звану «подвійну матеріальність» — що означає необхідність звітувати як про екологічний і соціальний вплив бізнесу, так і про вплив цих факторів на саму компанію. Бізнес має максимально прозоро звітувати про свої ризики, проблеми, виклики та шляхи їх вирішення [39].

Цей підхід тісно корелює з концепцією етики відповідальності Апеля, в контексті звітування: «Слово “відповідальність” лише тоді набуває чіткого значення, коли кожний індивід має відкрито звітувати про результати своєї дії і знає про це; так, наприклад, політик має звітувати про успіх, фабрикант — про ринок, державний службовець — про критику звільненого з посади, робітник — про виконання роботи і т. д.» [1, с.95]. Таким чином, CSRD є не лише технічним документом — це частина ширшого процесу етизації економічної діяльності. Йдеться про перехід до постконвенційного рівня моралі, де звітність перетворюється на дискурсивну практику — відкритий акт моральної участі у спільних викликах людства: кліматичній кризі, нерівності, втраті довіри до інституцій. Важко однозначно визначити, що саме є рушієм цієї трансформації — внутрішня етична мотивація індивідів чи зовнішній тиск з боку інвесторів та глобальних структур. Імовірно, йдеться про взаємодію обох рівнів, де формування нової етики звітності відбувається у складному процесі — від глобального до особистого й навпаки — що вимагає часу, терпіння, довіри та системної інтеграції.

Для українських компаній, які прагнуть інтегруватися в європейські ринки, це — не лише обов'язок, а й можливість: підвищити свою репутацію, залучити стале фінансування, стати частиною нової етичної парадигми бізнесу, що визначає Європейський Зелений курс [24].

У сучасному світі бізнес уже не може діяти ізольовано від глобальних викликів. Саме тому ESG, які є рамками для вище наведеної Директиви, варто розглядати не лише як інструмент економічної звітності чи менеджменту, а як форму макроетики співвідповідальності. Обґрунтування цієї тези розгорнуто у наступних абзацах і розділах.

Отже, історична еволюція КСВ — від локалізованих актів корпоративної благодійності до інтегрованої системи ESG — відображає не лише зростання моральної свідомості бізнесу як соціального суб'єкта, але й трансформацію уявлень про відповідальність у межах глобалізованого світу. Цей перехід засвідчує рух від мікроетики переконань — орієнтованої на індивідуальні цінності та добровільні ініціативи — до макроетики співвідповідальності, яка формалізується через нормативні рамки, інститути й міжсуб'єктні зобов'язання. Як було показано в попередньому підрозділі, йдеться про переосмислення самого статусу бізнесу — від агента прибутку до учасника морального діалогу на планетарному рівні.

Таким чином, ESG — це не просто технічна вимога відповідно до CSRD чи відповідь на очікування інвесторів, а інституціоналізований вираз планетарної макроетики (planetary macroethic), у межах якої бізнес дедалі більше залучається до вирішення глобальних викликів — від екологічної деградації та кліматичної кризи до соціальної нерівності, втрати довіри та етичної легітимності. У цьому сенсі ESG постає як етична інфраструктура нової відповідальності, в якій мораль, стратегія і сталий розвиток формують єдиний горизонт дій. Апелю підкреслює «Я безперервно продовжував займатися цим питанням... моє власне занепокоєння стосується планетарної макроетики» [34, с. 3]. Що ж таке планетарна макроетика у розумінні Апеля? Така етика:

1. Виходить за межі індивідуальної, професійної чи локальної моралі.
2. Має дискурсивний характер, тобто ґрунтується на відкритому й обґрунтованому обміні аргументами.
3. Є універсалістською, тобто стосується всього людства як моральної

спільноти.

4. Орієнтується на майбутнє, включаючи відповідальність перед наступними поколіннями.
5. І є постконвенційною, тобто не зводиться до норм конкретної культури, релігії чи держави, а ґрунтується на універсальних принципах, що формуються в процесі відкритого раціонального діалогу між усіма учасниками моральної спільноти [34, с. 3].

У цьому сенсі планетарна макроетика — це не просто розширена етика відповідальності, а нормативна програма солідарного включення всіх людей у глобальний моральний дискурс, що зобов'язує враховувати не лише сучасних учасників, але й майбутні покоління. Як підкреслює Апель, йдеться про відповідальність, яка «переходить межі “внутрішньої моралі” полісу» і постулює нову форму «солідарної відповідальності, що ґрунтується на принципі універсалізованої взаємності» [34, с. 10, 20]. Саме тому класичне моральне питання Іммануїла Канта «Що я повинен робити?» трансформується у «Що ми повинні робити?», з акцентом на колективному «ми» людства як моральної спільноти. Таке переосмислення не лише розширює масштаб відповідальності, але й закладає підґрунтя для демократичного і процедурного погодження норм у глобальному масштабі. На відміну від Ганса Йонаса, який пропонує етику відповідальності, що ґрунтується на евристиці страху, Апель наполягає на дискурсивній легітимації: «не страх, а участь усіх залучених у виправданні норм і рішень» має лежати в основі етики, здатної дати відповідь на виклики техноцивілізації» [34, с. 17].

У контексті України, яка водночас переживає війну та прагне європейської інтеграції, реалізація ESG є не лише економічною необхідністю, а й етичним імперативом. Вона вимагає від компаній прозорості, участі у формуванні майбутнього та відповідального ставлення до довкілля, працівників, громад і самого людства як такого. Саме тому ESG варто розглядати як практику макроетики співвідповідальності — філософське обґрунтовану, нормативно визначену та соціально необхідну. Водночас варто

зазначити, що попри радикальність висунутих етичних вимог, і Ганс Йонас, і Карл-Отто Апель залишаються в зоні помірнього антропоцентризму. Людина в їхній моделі все ще виступає як привілейований суб'єкт відповідальності, хоч і заради майбутнього людства або всіх потенційних учасників комунікації. Це відрізняє їх від представників глибинної екології (наприклад, Арне Несса) чи філософії Клауса Маєр-Абіха, які наполягають, що людина має усвідомити себе не паном природи, а її органічною частиною.

Підсумовуючи, можна сказати, що перехід від КСВ до ESG відображає не лише зміну управлінських або інвестиційних практик, а фундаментальну трансформацію етичної свідомості бізнесу в бік планетарної співвідповідальності. Це не просто адаптація до нових нормативних вимог, а відповідь на цивілізаційні виклики — екологічну кризу, війну, соціальну нерівність і втрату довіри до інституцій. Як покажуть українські кейси в останньому розділі у контексті євроінтеграції, війни та відновлення, КСВ та ESG, попри всі виклики, набувають функції морального орієнтира й механізму дії, що реалізується через прозорість, відкритість і включення до глобального дискурсу. Через впровадження принципів ESG як макроетики співвідповідальності, бізнес вчиться визнавати себе не ізольованим агентом прибутку, а учасником спільносвіту — середовища, де дії кожного мають значення для всіх. Таким чином, еволюція від КСВ до ESG — це шлях від добровільної доброчинності до нормативно обґрунтованої етики майбутнього, у якій відповідальність перетворюється на практику солідарності, а етика — на інфраструктуру сталого розвитку. Водночас реальність значно складніша: сьогодні немає уніфікованих, загальноприйнятих правил щодо того, якими саме мають бути ESG; а більшість українських компаній досі не знайомі з концепцією сталого розвитку, не розрізняють «довкілля» й «екологію» або плутають «екологічну» та «кліматичну» кризи тощо. І ми досі лише подекуди виходимо «за межі третього кола відповідальності» і лише в окремих випадках справді долаємо антропоцентризм — як зазначає А. Єрмоленко в післямові до перекладеної ним праці К. М. Маєр-Абіха «Повстання на захист природи». У

такому контексті особливої ваги набуває філософське осмислення техніки як джерела як екологічної кризи, так і потенційної етичної трансформації.

РОЗДІЛ II. ЕКОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ СТАНДАРТИ (ESG) У ПОШУКАХ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Філософське осмислення викликів техніки у сучасному світі

У сучасному світі техніка є не лише інструментом зростання продуктивності, а й сутнісним чинником, який формує соціальні структури, уявлення про природу і саму людину. Без осмислення логіки розвитку техніки неможливо виробити етичні відповіді на екологічні виклики: як слушно зауважує Анатолій Єрмоленко, «без знання закономірностей розвитку техніки, без відповіді на запитання про можливості створення нової техніки у вирішенні питання про співвідношення етики та екології на нас чатує небезпека "нормативної хиби"» [11, с. 302].

Техніка здавна була предметом філософського осмислення. Ще у Платонівському «Протагорі» згадується міф про Прометея й Епіметея, у якому титан дарує людям ремесла (techne) та вогонь — символ компенсації людської слабкості перед природою. Саме звідси починається лінія, яка вестиме до сучасного розуміння техніки як способу розбудови світу людини — ойкосу — і водночас як чинника відчуження від природи [8, с. 304]. Ганс Йонас, аналізуючи далі сучасну техніку, зауважує: «Сьогодні, у вигляді сучасної техніки, techne у своєму безмежному поступі змінила людство. У її значущій активності, у її прагненні постійного піднесення над самою собою... намагаються вгледіти покликання людини, а її успіх щодо максимального панування над речами і над самою людиною сприймається як здійснення її призначення» [8, с. 323].

Поворотною точкою у розвитку техніки стала промислова революція, що розпочалася з винайдення у 1776 році парового двигуна Джеймсом Ваттом, який зробив можливим масове використання вугілля як джерела енергії. Саме з цього моменту техніка перестає бути продовженням людських зусиль і

перетворюється на автономну силу, що запускає перехід до індустріального суспільства. Цей перехід супроводжується інтенсивною експлуатацією природи: викопне паливо стає джерелом економічної потужності. Як писав Жан-Поль Сартр, «викопне паливо — це капітал, що дістався нам від інших форм життя» — фраза, яку цитує Наомі Кляйн у книзі «Змінюються все. Капіталізм проти клімату». Вона підкреслює, що модерна економіка ґрунтується на поглинанні ресурсів минулого, вбудованих у підземні поклади вугілля, нафти й газу, які стали основою капіталістичного зростання — але також і глибокої екологічної збалансованості, що тепер загрожує самій цивілізації [19, 170].

Ця історія технічного поступу виявилася подвійною: з одного боку — прогрес, із другого — накопичення невидимих ризиків. Попри це, людство досі більше схильне очікувати на технічне або релігійне диво, покладати надії на рятівників-філантропів чи інноваційні прориви, аніж діяти рішуче. Ще у 1972 році Римський клуб опублікував, теж вже згадану, доповідь «Межі зростання», яка, хай і недосконало, прогнозувала катастрофічні наслідки безмежного технократичного розвитку. І хоча її висновки були важливими, у 1980–90-х роках навіть серед науковців-екологів не було чіткого усвідомлення зв'язку між технікою, споживанням і зміною клімату [19, 179]. Міжурядова група експертів зі зміни клімату (IPCC) була створена лише в 1988 році, як зазначалося в першому розділі — і лише з того часу почався системний збір і аналіз даних про антропогенний вплив на кліматичну систему Землі. Усе це свідчить: ми занадто довго заперечували або недооцінювали етичні й екзистенційні наслідки технічного розвитку, а хтось і досі сліпий.

Серед викликів сучасної техніки, крім розвитку військової — біоінженерія, цифровізації чи трансформації природи людини, але й постійне вдосконалення військових технологій, які дедалі частіше використовуються не для стримування, а для знищення. Генно-інженерні технології розмивають межу між природним і штучним, а цифрові системи змінюють способи взаємодії з реальністю. Відповіддю на ці виклики стає стратегія усвідомленого

обмеження, запропонована низкою дослідників. Як зазначає Єрмоленко, виокремлюють чотири напрями:

1. Соціальний контроль техніки.
2. Розробка «техніки, дружньої до життя».
3. Технології, подібні до живого.
4. І переорієнтація технічного розвитку на ціннісні орієнтири [11, с. 312–317].

Саме цей четвертий напрям є найбільш дотичним до концепції ESG, адже йдеться не лише про технологічну адаптацію, а про зміну парадигми мислення: від технократичного використання — до етично вмотивованого розвитку. У цьому контексті ESG варто розглядати як модель готовності до системних викликів.

Звернімося до філософських підвалин етичної критики техніки, які дозволяють не лише побачити її утилітарне призначення, а й глибше зрозуміти спосіб мислення, що її породжує. У цьому контексті особливо важливою є позиція Мартіна Гайдегера. У доповіді «Питання про техніку» (1954) він стверджує, що техніка — це не просто набір засобів, а особливий спосіб вияву буття, який він називає *Gestell*. За Гайдегером, техніка структурує наше бачення світу так, що природа й людина постають лише як «запас» (*Bestand*) — ресурси для максимально ефективного використання. Це створює ризик втрати автентичного досвіду буття, де світ більше не сприймається як таємниця, а лише як об'єкт для контролю.

У цьому світлі філософія техніки Гайдегера відкриває нові горизонти для осмислення етичного потенціалу ESG. Цей підхід, орієнтований на зменшення екологічного сліду, підтримку циклічної економіки та перегляд цінностей, може бути витлумачений як спроба подолати технократичну установку. Таким чином, ESG стає не лише інструментом управління, а й засобом переорієнтації мислення — від домінування до співбуття з довкіллям.

У цьому контексті особливої ваги набуває критичне бачення техніки як *Gestell*. Сталі ініціативи бізнесу — від декарбонізації до раціонального використання

ресурсів — свідчать, що ESG може бути не лише індикатором відповідальності, а й джерелом нового етичного бачення. Якщо техніка, за Гайдегером, редукує природу до об'єкта експлуатації, то етичне втілення ESG відкриває перспективу більш відповідального і взаємопов'язаного існування людини, технології та довкілля.

Проте важливо, щоб ESG не зводилося до формальної практики чи маркетингової імітації. Відповідальність передбачає щире залучення, а не *greenwashing* — коли створюється лише враження екологічної свідомості без реальних змін. Як наголошує Гайдегер, техніка є тим, через що ми виявляємо власне ставлення до буття: «ми ставимо питання до техніки, щоб виявити наше ставлення до її сутності» [35, с. 3]. У цьому сенсі ESG здатне виходити за межі управлінського інструменту, перетворюючись на спосіб осмислення взаємозв'язку між людиною та природою.

Таким чином, ESG у ширшому філософському контексті постає як можливість для компаній бути не лише відповідальними перед регуляторами, а й свідомими учасниками світу. Це не просто відповідь на тиск або модну тенденцію, а спосіб буття, що ґрунтується на етичному ставленні до техніки, природи та самого себе.

Саме така переорієнтація — від технократичного нарощування потужностей до дій, вкорінених у ціннісних орієнтирах — може бути ефективною, оскільки спирається не лише на позитивні ідеали, а й на усвідомлення неминучих наслідків бездіяльності. Іншими словами, якщо не діяти в етично узгодженому напрямку — буде спричинене зло. Тож відповідь на питання «Що ми повинні робити?» постає не як абстрактна настанова, а як вимога уникнути того, чого робити не слід. Ганс Йонас у своїй етиці відповідальності пропонує саме такий підхід через концепцію «евристики страху»: мораль повинна орієнтуватися на передбачення майбутнього зла, а не лише на бажане благо. «Теорія етики потребує уявлення про зло не менше, ніж уявлення про добро — ба навіть більше, якщо ми справді втратили ясне і чітке

уявлення про добро, яке слід заново прояснити крізь загрозу антиципованого нами нового різновиду зла» [Йонас, с. 339].

У такому вимірі страх — не слабкість, а форма відповідальності:

- оцінку ризиків,
- відповідальність за наслідки,
- впровадження превентивних стандартів — зокрема ESG.

Проте на відміну від Йонаса, який закликає до «благоговіння перед буттям», сучасна екологічна етика — зокрема в межах ESG— пропонує радикальніше бачення: ми і є природа, і будь-яке втручання в екосистему — це втручання у самих себе. Усвідомлення цього взаємозв'язку є джерелом не лише страху, а й нової відповідальності, що має втілюватися не лише в дискурсах, а в діях — через нові етичні стандарти, практики бізнесу, законодавства й освіти.

Таким чином, розвиток техніки — від ремесел і парового двигуна до цифрових систем і військових інновацій — виявив не лише силу людського розуму, але й глибоку етичну порожнечу, яка виникає, коли технологічне зростання випереджає моральне усвідомлення наслідків. Парадокс сучасності полягає в тому, що людство створило засоби, здатні змінити світ, але досі не виробило універсальних моральних орієнтирів для їхнього використання. У цьому сенсі ESG не є просто набором стандартів, а формою філософського етичного повороту — спробою подолати технократичне відчуження та перейти до нормативного співбуття з природою, в якому техніка служить не експлуатації, а підтримці життя. Техніка ніколи не була нейтральною: вона завжди втілює певні цінності — або руйнівні, або життєствердні. ESG втілює евристику відповідальності, спрямовану на передбачення зла та уникнення непоправного. І хоча страх перед наслідками може бути точкою відліку, справжня етика починається там, де страх перетворюється на дію, а дія — на норму. Саме тому наступний розділ присвячено одній із найгостріших форм прояву техніки — війні, де постає питання: чи може етика співвідповідальності втриматися перед обличчям екзистенційної загрози?

2.2. Екологічні наслідки війни в Україні

Якщо розглядати ситуацію через призму філософії, війна — це акт агресії не лише проти іншої держави, а й проти самого існування людини у світі. Йонас наголошує, що саме людина, на відміну від інших істот, через знання і свободу волі здатна діяти незалежно від природних обмежень, що може стати згубним не лише для неї, а й для цілого світу [8, с. 194]. Це підкреслює унікальну роль людини в історії життя на Землі: вона створює технології, що змінюють середовище настільки, що її власна екзистенція стає проблемою для всього природного світу. У війні ця здатність проявляється максимально трагічно — природа перестає бути навіть ресурсом і стає простором знищення.

Війна в Україні – це не лише геополітичний конфлікт, а й пряма загроза глобальній екологічній стабільності. І на це рідко звертають увагу. Згідно зі звітом Центру досліджень енергетики та чистого повітря (Centre for Research on Energy and Clean Air, CREA) за 2024 рік, щодня росія отримує близько 700 млн євро доходу від експорту нафти, газу та похідних продуктів. За оцінками, майже половину цієї суми використовує для фінансування війни проти України. Попри санкції, ключовими покупцями російських енергоносіїв залишаються Китай, Індія, Туреччина, ЄС, Сингапур та Японія [25]. Це вкотре доводить, що глобальна залежність від викопного палива не просто гальмує екологічну трансформацію – вона живить війни, руйнуючи екосистеми та загрожуючи безпеці всього світу.

Така позиція засвідчує глибоку кризу гуманності: адже справжня людяність, за Маєр-Абіхом, полягає у відповідальному співіснуванні з усім живим. Здавалося б, ідея екологічної етики та усвідомлення впливу людської діяльності на довкілля мала б бути загальноприйнятною, але ми бачимо, що на практиці деякі люди, держави та корпорації продовжують чинити так, наче світ існує у вакуумі. Це не лише наслідок економічних чи політичних інтересів, а й прояв епістемічної несправедливості на глобальному рівні, коли знання про катастрофічні наслідки екологічної кризи ігноруються або маргіналізуються,

поступаючись місцем короткостроковим вигодам. Війна лише загострила це протиріччя: наше покоління, на жаль, спостерігає не лише смерть, знищення інфраструктури та ландшафтів, а й величезний викид парникових газів, що прискорює глобальні кліматичні зміни. Відповідно до досліджень, презентованих на 62-й сесії Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (МГЕЗК або IPCC), загальні викиди вуглекислого газу (CO₂), пов'язані з війною в Україні, до кінця 2024 року досягли 230 мільйонів тонн. Для порівняння: у 2021 році, до повномасштабного вторгнення, річні викиди України становили близько 200 мільйонів тонн. Це означає, що війна не просто локальна трагедія – вона має глобальні наслідки, які впливають на всю планету. Наукова спільнота дедалі частіше звертає увагу на тривожні тенденції, пов'язані зі зміною клімату. За словами заступниці Генерального секретаря Всесвітньої метеорологічної організації Ко Баррет, 2024 рік став найспекотнішим за весь період інструментальних спостережень, а глобальна температура сягнула приблизно 1,55°C вище доіндустріального рівня.

Ці дані вкотре засвідчують, що кліматична криза набула невідворотного характеру. У Паризькій кліматичній угоді 2015 року, розробленій за участі Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC), було окреслено ціль обмежити зростання середньої глобальної температури до 2°C, а за можливості — до 1,5°C у порівнянні з доіндустріальним рівнем [46]. Проте вже у 2024 році цей критичний поріг тимчасово перевищено, що вказує на нагальну потребу перегляду кліматичної політики та впровадження системних стандартів екологічної відповідальності. Якщо ж людство не здійснить радикального переосмислення свого ставлення до природи та не впровадить відповідні зміни на рівні інституцій, майбутні соціальні конфлікти, спричинені ресурсним виснаженням і кліматичними лихами, можуть мати ще масштабніші наслідки.

Кліматологиня Світлана Краковська, яка представляє Україну в IPCC, в 2022 році назвала цю війну «Fossil Fuel War»— війною викопного палива [28]. І справді, якщо подивитися глибше, російська агресія стала можливою саме завдяки капіталізації природних ресурсів та залежності світу від них. Це не

просто політичний конфлікт, а прояв фундаментальної проблеми антропоцентричного мислення, яке розглядає природу як ресурс для експлуатації. У цьому сенсі війна є одночасно і наслідком, і каталізатором екологічної кризи. Війна і кліматична криза взаємопов'язані. Підтримка викопного палива – це підтримка конфліктів. І поки світ не відмовиться від цієї залежності, ризики будуть лише зростати.

Екологічна етика: чи можлива альтернатива? А точніше, чи готові ми переосмислити своє ставлення до планети? З одного боку, капіталістична логіка розвитку підняла рівень життя й розширила технологічні можливості людства, але з іншого – залишила нас у пастці власних звичок. Ми не можемо миттєво відмовитися від нафтопродуктів, оскільки вся глобальна економіка побудована на них. Наразі не існує жодного технологічного рішення, яке було б повністю незалежним від викопного палива. Більше того, іронія ситуації полягає в тому, що навіть технології, які мають сприяти сталому розвитку, самі досі залежать від нафти та газу. У майбутньому ця залежність ще більше зміститься у бік рідкоземельних мінералів, що вже сьогодні породжує нові виклики: контроль над їх видобутком стає геополітичним важелем впливу, а екологічні наслідки видобування й переробки – ще однією прихованою загрозою.

Однак це не означає, що альтернатив не існує. Навпаки, це лише підкреслює необхідність «розумного самообмеження», про яке говорив Віталій Табачковський, випереджаючи ідею принципу відповідальності Йонаса [31, с. 238]. Якщо людство не навчиться обмежувати себе добровільно, довкілля, а точніше – наш спільносвіт, зробить це сам – через екологічні катастрофи та кризу ресурсів.

Очевидно, що антропоцентризм у своїй класичній формі на сьогодні є самознищенням. Парадигма експлуатації, в якій людство продовжує існувати, ігнорує той факт, що ми – лише частина складної екосистеми, а не її «пани». Перехід від ідеї домінування до ідеї співіснування – єдиний спосіб уникнути колапсу, що вже зараз наближається швидше, ніж ми готові визнати.

Тож чи є вихід? Реальність така, що повернутися в «лоно природи» ми вже не можемо. Повна відмова від науково-технологічного поступу – також не варіант. Однак знайти баланс між технологічним прогресом і збереженням екосистем не лише можливо, а й необхідно. У контексті економіки, екологічної етики та практичної філософії одним із реалістичних шляхів є впровадження саме ESG.

І попри стандарти для бізнесу — це має стосуватися кожного. Чому? Бо практично будь-яка людина є споживачем товарів та послуг корпорацій та малого, середнього бізнесу, який також входить до економічного ланцюжка, про який великі компанії мають звітувати. Причому не лише через опис своєї діяльності у боротьбі з корупцією, гендерною нерівністю тощо, але й через оцінку реального впливу на довкілля — включаючи викиди, використання ресурсів та дотримання принципів сталого розвитку. Адже кожен з нас як споживач щороку продукує парникові гази — навіть без прямої участі у виробництві. За оцінками Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), середній особистий вуглецевий слід людини у світі становить близько 4,7 тонн CO₂ на рік (тобто близько 5 000 кг) — і ця цифра варіюється залежно від рівня споживання, мобільності та енергоспоживання. Визначити власний вплив можна за допомогою доступних онлайн-калькуляторів вуглецевого сліду (наприклад, від WWF або Nature Conservancy) [72].

Отже, попри те, що регулювання стандартів часто стосується великих бізнесів, питання відповідальності за сталий розвиток — це виклик для всього суспільства. Адже практично будь-яка людина є споживачем товарів та послуг корпорацій і малого чи середнього бізнесу, який входить до економічного ланцюжка, про який великі компанії мають звітувати згідно зі стандартами ESG.

Таким чином, війна в Україні — це не лише регіональна трагедія, а, як зазначає Тетяна Гардашук, «антивітальне і антиприродне явище, одним із найбільших проявів якого є екоцид (від грецького слова *οικοσ* — дім та латинського *Caedo* — вбивати). Війна — це злочин проти життя як такого і

проти спільносвіту» [9, с. 29)]. Війна — це і дзеркало глобальної кризи, в якому відбивається вичерпання старої парадигми людського розвитку. Експлуатація природи, домінування логіки прибутку, залежність від викопного палива, що спричиняє пришвидшення глобального потепління — все це виявило свою деструктивну силу не лише в екологічному вимірі, а й у філософсько-антропологічному.

Сьогодні ми стоїмо не перед вибором технології, а перед вибором цінностей. Ідея переходу до сталих форм існування — біомімікрії, циркулярної економіки, енергетичної трансформації тощо — є привабливою, але реальність набагато складніша. Глобальна економіка все ще тісно переплетена з нафтопродуктами на всіх рівнях. Факт — жодна країна не здатна здійснити справжній прорив у самотності. Технічний прогрес більше не гарантує виживання — без етичної співвідповідальності він лише поглиблює нерівність і руйнування.

У цьому контексті впровадження ESG стандартів постає не як технократична реформа, а як початок нового типу цивілізаційної співпраці. Це спроба створити глобальну мову дій — універсальний набір відповідальностей, які можуть бути прийняті як у повоєнній Україні, так і в транснаціональних корпораціях та на рівні індивіда. ESG не є панацеєю, але це філософія дії в добу, коли час на роздуми майже вичерпано. Україна, проходячи крізь війну, здобуває унікальний досвід: як виглядає руйнування, і якою ціною дається відбудова. Якщо цей досвід буде інтегровано у філософію відновлення — з опорою на екологічну етику, на ідею спільносвіту, розумного самообмеження, на макроетику співвідповідальності — вона зможе стати прикладом не тільки фізичної реконструкції, а й морального оновлення світу. Щоб вижити — маємо бути разом: у баченні, в етиці, в діях. І це не пафос, а єдина реальність, яку підказує нам як війна, так і кліматична криза. Співбуття у спільносвіті — це не вибір, а необхідність. І чим раніше людство це усвідомить, тим більше шансів у нас залишиться. Для подолання соціальних та екологічних криз необхідні не лише знання, які забезпечуються через освіту та просвіту, а й відповідна

інструменталізація. Саме ESG може виступати одним з таких інструментів, оскільки надає практичні механізми вимірювання, регулювання та етичної оцінки впливу діяльності людини та організацій на довкілля, суспільство і управління.

2.3. Роль освіти у процесах формування екологічної свідомості

«Чи знає освічена людина, що вона лише гвинтик в екологічному механізмі? Що, якщо вона діятиме в гармонії з цим механізмом, її духовне багатство і матеріальний добробут можуть зростати до безкінечності, а в іншому випадку цей механізм зрештою зітре її в порошок? Якщо освіта не пояснює нам цього всього, то для чого тоді освіта?» [50, с. 182]. Це риторичне питання Олдо Леопольда, засновника «етики Землі» та екологічної етики, окреслює центральну проблему сучасного світу: чи здатна освіта не лише передавати знання, а й формувати екологічну свідомість? Адже справді стале мислення передбачає не просто інформованість, а глибоке усвідомлення співіснування людини з довкіллям. Якщо людина не сприймає себе — бодай як частину екологічного механізму, не кажучи вже про те, що вона й сама є природою, — її діяльність стає руйнівною не лише для природи, а й для неї самої. Просвіта, освіта та еволюція мислення є ключовими факторами формування нового світогляду, заснованого на екологічній відповідальності.

Як наголошує Борейко, «місія екологічної етики — руйнування старої антропоцентричної свідомості та виховання нової свідомості — екоетичної» [6, с. 190]. Проте впровадження екологічної етики стикається з низкою перешкод. Одна з основних проблем — домінування антропоцентричного світогляду, який продовжує визначати науковий, соціальний, філософський та економічний дискурс, зводячи екологічні питання до утилітарного підходу, де природа розглядається лише як ресурс для людських потреб. Іншою суттєвою перешкодою є надмірне та некоректне використання терміна «екологія», який із суто наукового поняття трансформувався у маркетинговий і навіть політичний інструмент. Поняття, які первісно мали чітке наукове

обґрунтування, розмиваються через масове використання префікса «еко-», що дедалі частіше стає комерційним ярликом, а не показником справжніх екологічних змін. Усе це ускладнює формування екологічної свідомості, яка ґрунтується не на поверхневому використанні модних термінів, а на реальному переосмисленні взаємин людини з природою [10, с. 79].

Для глибшого розуміння джерел сучасної кризи екологічної свідомості, що виявляється у пануванні антропоцентричного мислення та вульгаризації екологічної риторики, доцільно звернутися до витоків європейського раціонального проекту — зокрема до філософської основи Першого Просвітництва. У своєму есе «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?» (1784) Іммануїл Кант, один із провідних філософів XVIII століття, формулює суть Першого Просвітництва як вихід людства зі стану «неповноліття». Під «неповноліттям» він розуміє нездатність користуватися власним розумом без сторонньої допомоги — нездатність, яка часто є самонав'язаною, коли її причиною виступає не брак розуму, а відсутність мужності та рішучості мислити самостійно. Символом цього процесу стає заклик «Наважся знати!» (*Sapere aude!*), у якій Кант закликає мати мужність користуватися власним розумом, виходити з-під опіки, відмовлятися від інтелектуальної залежності та діяти відповідально [17, с. 135]. Він наголошує на важливості критичного мислення, самостійності й віри в раціональний поступ людства до більш освіченого й справедливого суспільства. Такий розвиток вимагає активної участі кожного, хто здатен протистояти авторитаризму й забобонам.

Однак, бути раціональним та відповідальним лише за себе недостатньо. В часи Канта, на початку першої промислової революції питання «людина-природа» не стояло гостро, хоча Кант неодноразово зазначав у роботах, що втручання людини в природну гармонію не є виправданим. Як було описано в короткій хронології розвитку КСВ та сталого розвитку, антропоцентричний чинник почав набирати ваги саме в середині XX століття. За словами Клауса Маєр-Абіха, німецького фізика та натурфілософа, чистий раціоналізм та антропоцентризм заведе нас в небуття [21, с. 94]. У XXI столітті стало

очевидним, що світ потребує нового Просвітництва. У своїй роботі «Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту» (1990), Маєр-Абіх наголошує на необхідності нового Просвітництва. Нове Просвітництво, за Клаусом Маєр-Абіхом, — це концепція, яка розширює традиційне розуміння Просвітництва, фокусуючись на зв'язку між людьми та природою [21, с. 103]. Якщо перше Просвітництво зосереджене на просвіті людини, її правах, раціональності та свободі, то нове Просвітництво закликає до відповідальності перед природою та усім живим у світі, до створення спільносвіту. Ключовою ідеєю є розуміння того, що людське суспільство не ізольоване від решти природи, але є частиною загального екосистемного контексту. Це включає переосмислення наших економічних, політичних, і соціальних систем у відповідності до сталості та екологічної справедливості. Маєр-Абіх вважає, що такий підхід є необхідним для забезпечення стійкого майбутнього, де люди живуть у гармонії з природним світом. В контексті споживання нове Просвітництво закликає до створення культури незалежних споживачів, які роблять свідомий вибір на користь екологічно чистих та соціально відповідальних товарів та послуг.

У звіті Римського клубу 2018 року, ініційованому німецьким фізиком і політиком Ернстом Ульріхом фон Вайцекером та шведським політиком Андерсом Війкманом, під назвою «Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Доповідь Римському клубу», вперше на глобальному рівні чітко та системно висвітлюється ідея нового Просвітництва. Хоча різні інші філософи раніше так чи інакше зверталися до ідеї балансу — зокрема у західній традиції, де важливу роль відіграє діалектична філософія Гегеля, — саме в цій доповіді ця ідея подається як цілісна стратегія для порятунку планети.

Нове Просвітництво розуміється як інтеграція:

- раціонального та ірраціонального,
- логіки й чутливості,
- балансу між жінками та чоловіками,
- короткостроковими й довгостроковими перспективами,

- між державою та релігією, між людиною і природою.

Його основою стає вивчення, усвідомлення та підтримання гармонії у світі як нової культурної та етичної норми 8, с. 110–115].

Варто зауважити, що передумови цієї етичної трансформації формувалися задовго до концептуалізації цього нового Просвітництва. Зокрема, ще у середині у ХХ столітті згаданий на початку підрозділу, Олдо Леопольд писав про необхідність змінити ставлення до природи: «Поняття про землю як про спільноту складає основу екології, але любов і повага до землі належать до етики» [50, с. 16]. Екологічна етика передбачає, що природа має не лише утилітарну, а й моральну цінність, що необхідно враховувати у будь-яких формах взаємодії людини з довкіллям, а точніше — з спільносвітом

У цьому контексті освіта та просвіта відіграють ключову роль. Голізм останньої третини ХХ століття став популярною концепцією, проте голізм дискурсивної етики продовжує тенденцію, закладену аналітичною філософією та філософією мови. Водночас (у дусі німецького трансцендентального ідеалізму) ця концепція не відмовляється від ідеї «єдності розуму в розмаїтті його голосів» за Габермасом як регулятивного принципу. Таким чином, філософія має не конструювати цю цілісність, а бути її «хранителькою» – «хранителькою розуму, хранителькою раціональності», що корелюється із пошуком міждисциплінарних рішень [15, с. 282]. Анатолій Єрмоленко підкреслює, що розробка «стратегії подолання антропоцентризму в етиці» передбачає об'єднання різних наукових галузей. Однією з центральних його концепцій є ідея про те, що «цілість досягається в міждисциплінарному дискурсі» за допомогою «методу розуміння-пояснення». Цей метод пропонує єднання природничих та гуманітарних наук у вирішенні проблем людства [15, с. 281]. У цьому ж напрямку розвивається і практична філософія як прикладна етика. Вона не залишається осторонь сучасних викликів, а навпаки – набуває прикладного характеру, інтегруючись у вирішення глобальних екологічних проблем.

Томас Бьоркман, член Римського клубу, так говорить про необхідність

нового Просвітництва – перегляду способу, яким людство сприймає світ: «Основна причина криз – спосіб, через який ми дивимося, сприймаємо світ (“рожеві окуляри”). Останній раз людство змінило “окуляри” в добу Просвітництва. Коли були відкинуті старі догми – одягли “окуляри раціональності, наукові”, але почали втрачати зв’язок із собою» [8, с. 238]. Перше Просвітництво сформувало раціоналістичний підхід до природи. Френсіс Бекон закликав до панування людини над природою, а Декарт заклав основи дуалістичного світогляду, розділивши *res cogitans* (річ мислячу, людину) та *res extensa* (річ протяжну, природу). Це призвело до того, що людина почала трактувати світ як ресурс. Нове Просвітництво, за Майєром-Абіхом, пропонує нову модель мислення, яка поширює етичні цінності не лише на людину, а й на природу [21, с. 130-134]. Анатолій Єрмоленко продовжує цю ідею, ставлячи запитання: «Чи може природа бути вільною?» [15, с. 267-268], яка підводить до висновку, що відповідь має бути ствердною: природа може бути суб’єктивною. Ми живемо в парадоксальний час: з одного боку, людина продовжує знищувати людину заради ресурсів і в ім’я ідеологій, а з іншого — у різних куточках світу річки, кити та ліси отримують правовий статус, що прирівнює їхні права до людських [18, с.205]. Це свідчить про поступову зміну парадигми, де природа більше не розглядається виключно як пасивний об’єкт експлуатації, а визнається її власна цінність. Однак ця тема залишається складною, адже межі між правами природи, людськими обов’язками та етичними принципами співіснування ще не до кінця сформовані й потребують подальших дискусій. Людина є не просто користувачем ресурсів, а свідомою істотою — єдиною здатною усвідомити важливість добровільно обмежити себе моральними рамками та створювати системи гармонійного співіснування у спільностві, діючи як відповідальний дорослий, а не як споживач або експлуататор.

Освіта як шлях до сталого мислення є одним із ключових інструментів для виходу за межі антропоцентричної парадигми. Її суть полягає не лише у передачі знань, а й у формуванні світогляду, що спонукає людину

усвідомлювати себе більше, ніж частиною природи, навчатися адаптації у світі, де науково-технічний прогрес стає невід'ємною частиною культури. «Як генетичне різноманіття виявилось важливим для еволюції людства, так і культурне різноманіття може стати каталізатором соціального розвитку» [8, с. 239-241]. Це підкреслює важливість плюралізму підходів, міждисциплінарного мислення та інтеграції знань із різних сфер. Анатолій Єрмоленко підтримує цей підхід, зазначаючи, що подолання антропоцентризму можливе лише через об'єднання природничих і гуманітарних наук [15, с. 281]. У цьому контексті дуальна освіта, яка інтегрує гуманітарні та природничі науки, стає необхідною умовою формування міждисциплінарного мислення. Освіта має бути не лише теоретичною, а й практичною, створюючи місток між академічним знанням та бізнес-процесами. Це особливо важливо в контексті екологічної етики, яка потребує не лише філософського осмислення, а й конкретних механізмів реалізації у політиці, економіці та управлінні ресурсами. Як зазначає Борейко, екологічна етика не може бути нав'язана, вона має бути пояснена через зрозумілі концепції та практичні приклади. Він також наголошує на важливості терпіння у процесі просвіти. Саме тому освітній процес має включати три основні напрями, що залишаються актуальними і сьогодні:

- Освіта та просвіта – включення екологічної етики до навчальних програм, підготовка фахівців, створення відкритих інформаційних ресурсів.
- Громадська співпраця – популяризація екологічної культури через взаємодію з активістами, релігійними та культурними лідерами.
- Політичні рішення – інтеграція екологічної етики у законодавство, державне управління та корпоративні стратегії [6, с.192-193].

Отже, освіта сьогодні має готувати людину до життя в умовах Антропоцену. Освічена людина повинна не лише мислити критично, а й поступово усвідомлювати: вона не просто частина природи — вона і є природа, здатна пізнавати й змінювати саму себе. Вона має знати, що таке і екологія, зміна клімату, біорізноманіття, вуглецевий слід, межі планети тощо —

розуміти, як її дії впливають на спільносвіт. Особливо важливо переглянути міф про «економіку зростання» як єдину модель розвитку, адже зростання, що руйнує природу, не є процвітанням.

Якщо свідомість — це розуміння себе, то відповідальність — це здатність обмежити себе заради гармонійного співіснування. Саме відповідальність стає етичним імперативом нового Просвітництва, яке орієнтоване не на підкорення природи, а на взаємодію з нею. Такий підхід має бути холистичним: навіть руйнування найменших елементів екосистеми може спричинити катастрофічні наслідки. Тому освіта — це не лише засіб передання знань, а й інструмент формування нової етики, де природа сприймається не як ресурс, а як цінність. ESG у цьому сенсі — це не просто набір стандартів, а практичні «етичні гальма», що дають змогу реалізувати цю нову парадигму в економіці, управлінні й культурі. Якщо Перше Просвітництво дало людині інструменти впливу на природу, то нове Просвітництво має навчити її відповідальності за цей вплив. І лише через екологічну освіту, екологічну свідомість, популяризацію сталого мислення та впровадження екоцентричних цінностей ми зможемо перейти до майбутнього, в якому людина — не пан природи, а її відповідальний співмешканець. І хоч мрії про стале, справедливе і гармонійне суспільство можуть здаватися утопічними, саме вони залишаються умовою нашого виживання.

2.4. Соціально-економічні аспекти інфраструктури сталого розвитку

Екологічна етика, соціальна відповідальність та управлінські стандарти не можуть існувати у відриві від економічного підґрунтя, на якому базується вся інфраструктура сталого розвитку. Саме економічна система — через свої цінності, пріоритети, моделі виробництва та споживання — визначає, наскільки можливо реалізувати екологічні й соціальні цілі на практиці. Тому критичне осмислення сучасних економічних підходів є необхідною умовою формування цілісної парадигми ESG. «Економіка повинна мати смисл, тобто її

цілі повинні обмежуватися “кінцевою метою”, славнозвісним “задля чого це все”, і цей смисл задається етикою», — каже Єрмоленко [16, с. 24]. Саме сенсове поле визначає межі допустимого в економічній діяльності, адже без етичного орієнтира вона втрачає зв'язок із реальністю людини, природи та спільного блага.

Як зазначає Д. Бюлер, «ratio високотехнологічного індустріального суспільства, орієнтоване на короткотермінові результати — до того ж підсилюване доволі спекулятивною грошовою економікою, — унебезпечнює, навіть руйнує... екологічні, соціальні та культурні умови життя, які водночас є умовами відповідальності за майбутні покоління» [7, с. 120]. Сучасна економіка дедалі більше функціонує як хрематистика — за Арістотелем, мистецтво накопичення багатства без обмежень, — де домінує спекулятивний капітал, відірваний від реального соціального та екологічного контексту.

На цьому тлі ESG не скасовує вузько економічну логіку, але створює інституційні передумови для її переосмислення. Це не інструмент автоматичного вирішення проблем, а рамка, що дає можливість включити в економічні процеси етичні, екологічні та соціальні виміри. Як наголошує далі Єрмоленко, «економіка має рухатися назустріч етиці, тобто виходити за межі суто економічних категорій» [16, с. 31]. У цьому контексті важливою залишається ідея дискурсивної етики (Апель, Габермас, Бюлер), що передбачає формування стійких інституцій через суспільний діалог, а не технократичне адміністрування. Саме такий підхід дозволяє легітимізувати нові економічні моделі через консенсус, відповідальність і плюралізм.

Римський клуб наголошує на важливості інтеграції економічних, соціальних та екологічних підходів у глобальну політику задля досягнення Цілей сталого розвитку, визначених у Порядку денному на 2030 рік. Серед актуальних концепцій, що аналізуються у звітах клубу, — «економіка пончика» (Doughnut Economics) Кейт Рейворт, яка пропонує нову рамку для переосмислення меж економічної діяльності. Рейворт звертає увагу на те, що більшість економічних моделей, які досі викладаються у вищій освіті, були

сформовані в умовах ХІХ – початку ХХ століття, коли ні екологічні, ні соціальні обмеження не сприймалися як критичні. Продовження навчання за цими застарілими схемами, на її думку, прирікає людство на глибоку системну кризу. Вона закликає до оновлення економічного мислення, яке визнає, що людина, бізнес і економіка є частинами взаємопов'язаного цілого.

Дана модель передбачає перехід від зростання ВВП до «пончика» — коли метою економіки стає не безмежне зростання, а задоволення потреб усіх у межах екологічної стелі та соціального дна. Це означає також відхід від автономного ринку до вбудованої економіки, в якій економіка є частиною живого світу і залежить від нього. Вона базується на раціональній «економічній людині», що адаптується до соціальних і екологічних викликів, відходячи від індивідуалістичного егоїзму, закладеного в класичну економічну теорію. Замість механістичної моделі, що ігнорує динаміку живих систем, пропонується еволюційне і системне мислення, яке визнає взаємозв'язки між усіма елементами соціального й екологічного середовища. Такий підхід дозволяє переосмислити і сам принцип добробуту: не як результат «зростання знову все вирівняє», а як справедливий розподіл уже наявного. Йдеться про створення економіки, в якій багатство створюється колективно та розподіляється справедливо.

У цьому контексті ідея «зростання знову все очистить» замінюється ідеєю регенерації, коли економічна діяльність має бути циркуляційною, відновлювальною, а не виснажливою для природи та суспільства. Модель Рейворт виходить з необхідності дотримання так званих «екологічної стелі» та «соціального дна»: економічна діяльність має розвиватися в межах, які не порушують екологічну рівновагу і водночас гарантують базові соціальні права. Такий підхід дозволяє уникнути як деградації довкілля, так і соціальної нестабільності, формуючи засади справді сталого розвитку [8, с. 183].

Ще одну важливу етичну альтернативу в межах ринкової економіки пропонує Дейдра МакКлоски у праці «Буржуазні чесноти: етика для віку комерції» (2006). Якщо модель «економіки пончика» Кейт Рейворт акцентує на

екологічних і соціальних межах економічної діяльності, то МакКлоски зосереджується на внутрішній моральній трансформації самого капіталізму. Вона стверджує, що сучасне суспільство, попри всі виклики, живе краще, довше та вільніше — саме завдяки капіталізму, який спирається на низку добродетей. Її підхід не відкидає ринку, а надає йому етичного виміру, підкреслюючи, що комерція може бути джерелом морального розвитку, якщо керується цінностями.

Буржуазні чесноти, за МакКлоски, включають любов, віру, надію, мужність, поміркованість, розсудливість і справедливість — саме ці засади, на її думку, мають стати підґрунтям етичної поведінки компаній. Це дозволяє переосмислити корпоративну соціальну відповідальність не як зовнішній тиск, а як внутрішнє прагнення до добродетельного ведення бізнесу.

МакКлоски не ідеалізує капіталізм, визнаючи наявність недоліків — як от грінвошинг чи соціальну нерівність тощо. Проте вона переконана, що ринкова економіка, заснована на добродетелях, зберігає здатність до саморефлексії та вдосконалення. Це дає змогу бізнесу розвивати довіру, прозорість і співпрацю із зацікавленими сторонами, що відповідає філософії ESG як етики співвідповідальності в глобальному спільностві.

«Люди не просто мовчки пропонують шилінги та беззвучно надають перукарські послуги. Люди не є, як припускає економіка Самуельсона, автоматами з продажу. Вони спілкуються або, як стверджував економіст і піонер гуманістики Арьо Кламер, ведуть бесіду. І в процесі бесіди вони відкривають одне одному можливості змінити ціну» [22, с. 29]. Ця думка лягає в основу концепції гуманістики — на пряму, що поєднує економіку з гуманітарними науками, такими як філософія, історія, література та етика. МакКлоскі, розвиваючи ідеї Кламера, показує, що економіка — це не просто розрахунок вигоди, а риторичний, етичний і культурний процес, у якому важливу роль відіграють слова, довіра та чесноти. Саме тому, за її словами, «сенсу людським життям надають нерозсудливі чесноти та мовлення, яке їх запроваджує або обговорює» [22, с. 83].

Тож, в цілому, через концепцію гуманоміки Дейдра критикує традиційну економіку за її вузький фокус на кількісних моделях і максимізації корисності та пропонує інтеграцію гуманітарних наук саме для більш глибокого розуміння людської поведінки та економічних явищ.

Для реалізації нового Просвітництва, де б процвітав спільносвіт, сталий розвиток, КСВ та ESG потрібна стала економіка, прикладами яких є вже вище озвучена концепція в звіті Римського клубу від 2018 року «Економіка пончика» Кейт Реворт, та згаданої концепції «гуманоміка» (humanomics) в книзі «Буржуазні чесноти» Дейдри МакКлоски. Якщо порівнювати обидва підходи до сталості в капіталізмі, то побачимо, що вони пропонують альтернативні сталі рамки для сучасної економічної думки, хоч і мають різні акценти та методології.

Економіка пончика має прикладний вимір та фокусується на екологічних і соціальних межах. Вона інтегрує сталі рамки або екологічні межі, бо створювалася Рейворт на основі 17 Цілей Сталого Розвитку від ООН. Основна ідея полягає в тому, щоб забезпечити процвітання всіх людей у межах планетарних екологічних меж. Економіка пончика містить дві концентричні окружності: внутрішня представляє мінімальні соціальні стандарти, а зовнішня — екологічні межі, які не можна перетинати [8, с. 193]. В моделі пончика присутнє системне мислення, яке підкреслює необхідність розуміння економічних систем як частини більшої соціально-екологічної системи, в якій всі елементи взаємопов'язані і взаємозалежні. Модель на сьогодні, що цікаво, має практичне впровадження: такі міста, як Амстердам і Копенгаген, вже інтегрували принципи «Економіки пончика» для розробки своїх місцевих політик сталого розвитку. Це включає використання інструментів і методів для аналізу та планування, які допомагають оцінювати і балансувати соціальні та екологічні показники.

Обидва підходи доповнюють один одного, пропонуючи різні перспективи для створення більш справедливих і стійких економічних систем, або запровадження сталих рамок для розвитку КСВ та ESG, як інструментів за

допомогою яких бізнес, компанії, корпорації та інвестори можуть проявляти свої чесноти. Найголовніше - попри відмінності, ці підходи мають однакові сталі цінності. Мається на увазі, що обидва підходи прагнуть інтегрувати ширші соціальні, екологічні та етичні міркування у традиційну економічну практику, що надає їм глибший зв'язок з концепціями КСВ та ESG й є результатом переосмислення застарілих систем або новим поглядом. Як у випадку з капіталізмом у МакКлоскі, адже вона, наче Гайдегер техніку, розглядає істинність капіталізму, каже про те, що все залежить від того, як люди будуть використовувати цей інструмент, як людство буде себе проявляти, чи буде грати умовно активну, дорослу роль відповідальної постаті, чи пасивну, яка прямує в небуття, як за Клаусом Маєр-Абіхом.

Ці моделі вносять значний вклад у глобальні дискусії щодо необхідності переходу до більш інтегрованих та сталих економічних систем. Вони акцентують увагу не лише на фінансовій ефективності, а й на глибоких етичних, соціальних та екологічних міркуваннях, які стають усе більш актуальними в умовах багатоаспектних криз сучасності. Бізнес і суспільство більше не можуть ігнорувати моральні виклики — учасники економічних процесів дорослішають, проходять крізь випробування війною, епідеміями, кліматичними катастрофами та переосмислюють свої цінності. У цьому контексті міждисциплінарний підхід постає не просто як бажаний, а як необхідний для ефективного розв'язання складних і взаємопов'язаних проблем.

Як уже було зазначено, добровільна концепція КСВ зосереджується на тому, як компанії організують свої бізнес-процеси з урахуванням суспільного блага, охорони довкілля, добробуту працівників і дотримання етичних принципів. Водночас підхід ESG, який дедалі більше набуває обов'язкового характеру у міжнародній практиці, розширює це бачення, пропонуючи системний, структурований і вимірюваний підхід до взаємодії бізнесу з природним і соціальним середовищем. ESG включає чіткі показники ефективності, вимоги до прозорості звітності, дотримання стандартів управління

та орієнтацію на довгострокову сталість, що виходить за межі репутаційних міркувань чи короткотермінової вигоди. Ключовим компонентом ESG є також відкрита та взаємна взаємодія з усіма групами стейкхолдерів, що передбачає не лише комунікацію, а й врахування позицій як сильних, так і вразливих учасників ринку — працівників, локальних громад, постачальників, клієнтів і державних органів.

Однак реалізація таких підходів неможлива без міцного економічного підґрунтя, яке відповідає локальному контексту. Кожна країна, що прагне до справжніх сталих змін, повинна адаптувати під свої потреби одну з існуючих нормативних моделей — таких як економіка пончика, гуманоміка або циркулярна економіка — або ж створити власну гібридну модель, чутливу до історичних, соціальних і політичних особливостей. Для України це завдання ускладнюється контекстом повномасштабної війни, яка не тільки загрожує життю та природному середовищу, а й викликає глибоку потребу у справедливому відновленні, етичному перезавантаженні та побудові стійких систем, здатних витримати виклики майбутнього.

Розділ III. УКРАЇНСЬКІ ВИКЛИКИ СТАНОВЛЕННЯ ESG

3.1. Український досвід трансформації КСВ в умовах війни

КСВ розглядається як інструмент для підвищення позитивного впливу бізнесу на суспільство та довкілля. Проте її здатність функціонувати в умовах глибоких криз тривалий час ставилась під сумнів. Повномасштабне вторгнення росії в Україну радикально змінило цей підхід: український бізнес, попри надзвичайні обставини, продовжує реалізовувати гуманітарні, соціальні та екологічні ініціативи. Це руйнує уявлення про те, що КСВ є можливим лише у стабільному середовищі. Водночас виявилися серйозні виклики: відсутність стандартизації та прозорості у звітності перед внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами, особливо у контексті євроінтеграційних прагнень України. Зростає необхідність поступового переходу від добровільної КСВ до зобов'язальних, чітко регламентованих ESG як макроетики співвідповідальності.

Чим стає КСВ в Україні після початку повномасштабної війни? Акцент змістився в першу чергу на те, щоб вистояти перед ворогом, потім багато зусиль було кинуте на допомогу війську, внутрішнім переселенцям і, при можливості, релокацію виробництва, офісу, складів, інше. На сьогодні багато хто продовжує підтримувати армію, включивши дану допомогу в свій операційний процес. Деякі компанії, якщо не мали, то створили благодійні фонди, навіть маленький та середній бізнес проявив ті чи інші чесноти, що є частиною соціальної відповідальності. Багато великих компаній внесли в свої стратегічні плани і плани по відновленню країни. Для таких амбітних проєктів потрібні й будуть потрібні значні кошти, тільки в 2023 році в Лугано, Швейцарія, на 5-ій Міжнародній конференції з питань реформ в Україні, звучала цифра в 500 млрд. євро на відновлення України. До речі, від представників НАТО, ЄС найголосніше звучала вимога зменшити корупцію, щоб ми могли вам надавати кошти. Тільки в 2021 році Україна посідала 122- те

місце із 180 можливих згідно з Індексом сприйняття корупції від Transparency International [55]. ESG, як стала рамка, це один з принципів, який дозволяє проявити сутність компанії, щоб незалежні аудиторі могли проаналізувати рівень доброчесності й намірів.

Війна в Україні стала каталізатором змін КСВ, акцентуючи її на підтримці стійкості суспільства, допомозі армії, відновленні інфраструктури, захисті довкілля, боротьбі із корупцією та інвестуванні в людський капітал тощо. «В такі темні часи все більше бізнесів об'єднується, щоб не просто бути соціально-відповідальними, – щоб допомагати “своїм” в біді. Війна не тільки не відсунула тему ESG на задній план, а навпаки – суттєво підштовхнула до обов'язкового врахування ESG міркувань у вирішенні чи не усіх питань діяльності кожного окремого бізнесу та країни в цілому» [58]. На відміну від КСВ, що ґрунтується, як вже було зазначено в першому розділі, переважно на добровільних ініціативах компаній та несистемних благодійних акціях, ESG інтегрує чіткі стратегічні нормативні рамки та стандарти, які регулюють звітність і оцінку компаній за критеріями сталого розвитку. Хоча є труднощі з уніфікацією цих стандартів, усі вони мають спільний фокус – сталий розвиток та усунення негативного впливу на права людини та природи.

Наступні приклади демонструють основну різницю між КСВ та ESG:

- Приклад перший. Компанія, яка оцінює свій вуглецевий слід та розробляє план щодо його скорочення відповідно до міжнародних кліматичних зобов'язань, впроваджує ESG-підхід. Водночас компанія, що реалізує масштабну програму висадки дерев, не враховуючи при цьому свої викиди парникових газів або довгострокові екологічні ризики, залишається в межах КСВ.
- Приклад другий. Компанія, що запровадила внутрішні політики боротьби з корупцією, забезпечила прозорість закупівель і дотримується принципів гендерної рівності на всіх рівнях управління, діє в межах ЕСУ-стандартів. Якщо ж компанія організовує акцію на підтримку

гендерної рівності, але не змінює свої корпоративні процеси, це залишається в площині КСВ [57].

Таким чином, якщо узагальнити, КСВ – це добровільна концепція соціальної відповідальності бізнесу, що включає благодійність, екологічні ініціативи та соціальні проекти, які компанія впроваджує з власної ініціативи, без жорстких зобов'язань перед регуляторами. ESG - втілення «розумного самообмеження», що не лише регулює екологічні та соціальні аспекти діяльності бізнесу, а й встановлює обов'язкові конкретні вимоги до прозорості звітності, відповідальності та стійкості. ESG варто розглядати як форму макроетичної співвідповідальності та механізм реалізації сталого розвитку в бізнесі, що відповідає ідеї універсальної моральної відповідальності, сформульованої Апелем у межах дискурсивної етики.

ESG не позбавлений недоліків. Даний інструмент може, як проявляти, так і приховувати істинність діяльності технологій в спільносвіті. В процесі еволюції КСВ до ESG посилюються, проявляються більше такі темні плями, які притаманні і КСВ, а саме greenwashing («зелений» піар або грінвошинг), greenhushing («зелене» мовчання або грінхацинг) та greenwishing («зелене» бажання або грінвішинг). Коротко суть яких полягає в тому, що для «зеленого» піару притаманна ситуація, коли компанії представляють свої продукти або діяльність як більш екологічно відповідальні, ніж вони є насправді. Методом запобігання є зміцнення програм управління ESG з чіткою підтримкою керівництва, впровадження освітніх програм для підвищення обізнаності про ESG, активне стеження за змінами у регуляторному середовищі, планування на випадок ризиків, пов'язаних з грінвошингом. Суть «Зеленого» мовчання, в тому, що стратегія компаній - уникати публічної уваги та звітності щодо своїх екологічних ініціатив або досягнень. В цьому випадку методом запобігання є забезпечення відкритості та прозорості у звітності, обов'язкова звітність за ESG-стандартами, що вимагає ретельного розкриття інформації про екологічні ініціативи. При «зеленому» бажанні оголошуються компаніями амбітні екологічні цілі без чіткого плану або реальних засобів для їх досягнення. Метод

запобігання - розробка детальних, реалістичних планів дій з чіткими термінами та критеріями оцінки, забезпечення постійного моніторингу та коригування стратегій на основі досягнень [40].

Якщо компанії дійсно прагнуть справити стале враження на своїх партнерів, потенційних інвесторів чи клієнтів, то проходять перевірку у топових аудиторів та організацій, що надають ESG рейтинги від, наприклад, Sustainalytics, McKinsey, EBRD та інших, які просто жорстко вимагають дотримуватися таких принципів. Це як і ситуація з Україною в процесі євроінтеграції, адже ЄС вимагає певних умов, досягнення конкретних сталих задач перед тим, як стати повноцінним членом та мати можливість витримувати конкуренцію на новому ринку.

Отже, КСВ давно стала основою етичних бізнес-практик. Вона головним чином зосереджена на зобов'язаннях компанії позитивно впливати на суспільство через філантропію, залучення спільноти та етичні бізнес-процеси. Попри те, що КСВ відіграла ключову роль у формуванні чеснот, часто їй бракує системного підходу до вирішення ширших викликів сталості. Натомість ESG представляє більш цілісний підхід до корпоративної відповідальності, який охоплює три ключові стовпи:

- Екологія. Бізнес має запроваджувати різні бізнес-практики зі скорочення вуглецевого сліду, збереження ресурсів та заохочення сталих практик.
- Соціум. ESG підкреслює значення соціальних факторів, таких як різноманіття та інклюзивність, добробут працівників і розвиток громад. Бізнес, компанії, корпорації все більше усвідомлюють взаємозв'язок між соціальною відповідальністю і довгостроковим бізнес-успіхом.
- Управління. Сильні управлінські практики забезпечують прозорість, етичне прийняття рішень та підзвітність. Міцні управлінські структури сприяють загальній стійкості та сталості бізнесу, компаній, корпорації.

На відміну від КСВ, яка часто розглядається як окрема ініціатива, ESG інтегрована в саме ядро стратегічного планування компанії. Інвестори, споживачі та регулювальні органи приділяють більше уваги показникам ESG

як індикаторам довгострокової життєздатності та етичності компанії. Ця інтеграція відображає фундаментальний зсув від розгляду сталості як побічного проекту до її вбудовування в саму стратегічну структуру організації, не на словах, а в дії. Попри те, що перехід від КСВ до ESG потребує значних капіталовкладень й скорочень, бізнес може розраховувати на довгострокову суспільну підтримку, бо клієнти, оточення все більше вимагають сталих сервісів, продуктів, відношення до природи, з іншого боку збільшується і бажання працювати в таких компаніях, що мають більш стійку, етичну, просоціальну, сталу бізнес-модель. Перехід від КСВ до ESG означає зміну парадигми у підході бізнесу до соціальних та екологічних відповідальностей. ESG не лише визнає важливість філантропії та етичної поведінки, але й вимагає більш інтегрованого та проактивного підходу до сталості. Як компанії пристосовуються до цього еволюційного ландшафту, ті, що приймають принципи ESG, не лише вносять свій вклад у покращення світу, але й позиціонують себе для тривалого успіху на глобальному ринку для всіх зацікавлених сторін: від людини до природи. Після початку повномасштабної війни в Україні, прагнення стати членом ЄС та в контексті відновлення, ESG принципи стають певним пропусковим білетом до співпраці зі світовими партнерами. Війна в Україні надала сильний поштовх до змін як в країні, так і в світі, зокрема ЄС пришвидшив свої амбітні цілі до скорочення залежності від, насамперед, російської нафти та газу до 2027 року [22].

Таким чином, український досвід трансформації КСВ в умовах війни демонструє не лише життєздатність етичних практик у кризових обставинах, а й їх поступове інституційне перетворення у напрямі ESG як макроетики співвідповідальності. Війна стала каталізатором етичного зростання бізнесу: компанії дедалі більше інтегрують екологічні, соціальні та управлінські стандарти у свої стратегії, що відповідає євроінтеграційним прагненням України та сучасним викликам глобальної етики. Перехід від добровільної філантропії до системних підходів оцінки сталості та прозорості відкриває нові можливості для міжнародної кооперації, водночас вимагаючи більшої

відповідальності. У наступному підрозділі розглянемо конкретні приклади цієї трансформації.

Після теоретичного аналізу трансформації корпоративної соціальної відповідальності в умовах війни варто звернутися до конкретних емпіричних прикладів, які демонструють, як український бізнес реагує на кризу, адаптується до нових викликів і поступово інтегрує принципи сталого розвитку у свою діяльність. Одним із таких прикладів є проєкт «Індекс КСВ-2023», створений у травні 2023 року Центром «Розвиток КСВ» у співпраці з The Page [66]. В рамках цього проєкту біля 30 компаній взяли участь у опитуванні, що базувалося на п'яти основних аспектах корпоративної соціальної відповідальності під час війни, а саме:

- Безперервність бізнесу і податки - оцінка здатності компаній продовжувати працювати в умовах конфлікту та вносити вклад у державний бюджет через податки.
- Безпека співробітників - зусилля компанії забезпечити фізичну та психологічну безпеку своїх працівників та їх родин .
- Допомога армії - внесок бізнесу в обороноздатність країни, можливо через виробництво товарів чи послуг, які можуть бути використані в військових цілях, або пряму підтримку армії.
- Партнерство (об'єднаність) - ініціативи компаній, які сприяють згуртуванню спільноти і підтримці української ідентичності. 5. Місцеві громади - залучення та підтримка місцевих громад і соціальних ініціатив, зокрема допомога внутрішньо переміщених осіб, іншим постраждалим від війни.

Таким чином, індекс може бути корисним для оцінки не лише економічної ефективності та рентабельності компаній, але й їх внеску у соціальний розвиток та відновлення країни в умовах війни та інших криз, й кліматичних в тому числі. Індекс, який вимірює КСВ, може бути інтерпретований як засіб, що перетворює етичні, соціальні, екологічні зусилля компаній у кількісні показники, які можуть бути використані для оцінки,

порівняння та контролю. Значним недоліком цього методу є лише те, що не всі компанії можуть надавати свої дані через їх конфіденційність.

До вищезгаданих компонентів можна було б додатково включати:

- Участь у відновленні інфраструктури.
- Екологічні ініціативи.
- Підтримка науки (в рамках власних R&D, або більше, при можливості), а саме надання освітніх безкоштовних програми, тренінгів для всіх бажаючих з актуальних тем в громадах, тощо.

Що саме може робити бізнес, компанії задля перемоги, допомоги країні залежить від її можливостей: від того, яку проблему вона бачить всередині, навколо та як вона може це вирішити. Адже КСВ не є нав'язаною, обов'язковою в нашій країні. Хоча є приклади, де до КСВ зобов'язує законодавство, але це вже інша історія.

Проект «Індекс КСВ-2023» фіксує важливий етап у переосмисленні ролі бізнесу в умовах війни — від адаптації до нових загроз до усвідомлення власної відповідальності перед суспільством і державою. Він перетворює соціальні, етичні й екологічні зусилля компаній на вимірювані індикатори, що відкриває можливості для порівняння, оцінки й стратегічного розвитку. Попри певні методологічні обмеження, індекс засвідчує, що навіть у надзвичайних умовах бізнес здатен виконувати не лише економічну, а й моральну функцію.

Наступний приклад — «Гід з КСВ» від «Щедрого Вівторка», фіксує глибше змістове переосмислення корпоративної відповідальності як елементу ціннісної ідентичності компанії.

Цей гід не претендує на теоретичну глибину чи нормативну рамку ESG — і це слід розглядати не як недолік, а як відображення етапу, на якому наразі перебуває український бізнес в умовах війни, обмежених ресурсів та високої соціальної вразливості. Документ фіксує наявні практики соціальної відповідальності, водночас демонструючи обмеження стратегічного, нормативного й світоглядного осмислення корпоративної ролі у контексті системних викликів.

Особливістю гіда є виразний військовий фокус представлених ініціатив. Основні типи проєктів, що згадуються, охоплюють:

- Допомогу Збройним силам України: закупівля техніки, амуніції, засобів зв'язку, продуктів харчування.
- Підтримку внутрішньо переміщених осіб (ВПО): надання житла, роботи, гуманітарної допомоги.
- Медичні ініціативи: закупівля обладнання, забезпечення лікарень, підтримка медиків.
- Підтримку освіти та ментального здоров'я: організація навчання, консультацій, підтримки для дітей і дорослих.
- Інклюзивність та допомога вразливим групам: проєкти для людей з інвалідністю, літніх людей, жінок з дітьми.
- Збереження тварин та підтримка притулків (напр., проєкт Save Pets of Ukraine від Kormotech).
- Добровольчі та волонтерські ініціативи всередині компаній.

Ці напрями ілюструють оперативну здатність бізнесу реагувати на кризу та його роль у підтримці громад. Водночас, екологічні ініціативи майже не представлені, а згадки про сталий розвиток і кліматичну кризу настільки побіжні, що це викликає розчарування, враховуючи глобальний контекст і виклики, які постануть перед Україною вже найближчим часом. Євроінтеграційна перспектива, включно з вимогами Європейського зеленого курсу (EU Green Deal), у гіді взагалі не згадується, що створює враження відірваності від актуального порядку денного стратегічного розвитку держави.

Проте, у гіді зазначено, що все більше українських компаній починають орієнтуватися на міжнародні стандарти сталого розвитку. Зокрема, акцент робиться на прозорості, цілісності та вимірності впливу, що відповідає філософії ESG-звітності. Водночас важливо враховувати сегментованість українського бізнесу: є великі компанії, які вже інтегровані в міжнародні ланцюги поставок і змушені дотримуватися світових стандартів, є ті, що працюють виключно на внутрішньому ринку, а також середній і малий бізнес,

який потребує додаткової підтримки для впровадження принципів сталого розвитку. У будь-якому випадку, в умовах глобальних викликів ми вчимося тому, що всі сегменти бізнесу — взаємозалежні. Цю взаємозалежність важливо не лише кількісно вимірювати та демонструвати у звітності, а й якісно пояснювати — через філософське осмислення чинності сенсів, що ґрунтуються на самому житті. Таким чином, КСВ у локальному контексті дедалі більше інтегрується в глобальні етичні та екологічні рамки, сприяючи формуванню української версії ESG.

Ще один важливий момент стосується самого звіту. Попри присутність поняття ESG у термінологічному словнику, у тексті не представлено його розгортання як етичної чи стратегічної рамки, що відрізняється від корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) не лише структурно, а й за логікою відповідальності — з акцентом на макрорівень впливу, довгострокову перспективу та інституціоналізовану вимірюваність. Також не пояснюється, чому для окремих компаній, згаданих у звіті — таких як МХП, SoftServe — орієнтація на ESG вже є нагальною потребою, продиктованою очікуваннями міжнародних партнерів, інвесторів і регуляторів у межах Європейського зеленого курсу та відповідних директив (зокрема CSRD). Хоча ці компанії ще не оприлюднюють повноцінного ESG-звітництва, вони активно готуються до його впровадження, про що свідчить їхня публічна позиція, стратегічні документи та участь у галузевих ініціативах. У цьому контексті важливо усвідомлювати, що саме ці цінності та філософські сенси — навіть на рівні дефініцій — відіграють ключову роль у формуванні свідомості сталого розвитку; не кажучи вже про нагальну потребу у глибшій етичній та філософській освіті. Адже слово формує реальність.

У цьому контексті відсутність у гіді чіткого розмежування між КСВ та ESG знижує його потенціал як навігаційного інструменту для бізнесу, що прагне розвиватися в напрямку сталості, прозорості та відповідності новим стандартам післявоєнного відновлення.

Головна причина цієї обмеженості — нестача філософського осмислення

ролі бізнесу в умовах планетарної кризи, яка включає війну, зміну клімату, загрозу втрати біорізноманіття, соціальну нерівність і моральну дезорієнтацію. Звіти, підготовлені в межах грантових програм, часто залишаються на рівні фіксації практик, не переходячи до нормативного аналізу чи стратегічного бачення. Однак саме така рефлексія сьогодні критично необхідна.

ESG — це не лише набір індикаторів чи вимог до звітності, а потенційна етика співбуття, що формує нову цивілізаційну культуру, в якій турбота, передбачення та міжпоколіннєва відповідальність стають ключовими орієнтирами. Критичне осмислення гіда не знецінює його зміст, а, навпаки, підкреслює потребу у світоглядному поглибленні підходів до соціальної відповідальності бізнесу. Справжній перехід до ESG потребує не лише нормативних змін, а передусім нового типу мислення — мислення співпричетного суб'єкта, здатного бачити себе частиною спільного світу і діяти в ім'я його збереження.

Таким чином, аналіз гіда свідчить, що український бізнес знаходиться на порозі переходу від корпоративної соціальної відповідальності до стандартів ESG. Наприклад, у тексті наголошено, що «КСВ — це не додаткова активність, а частина стратегічного мислення та репутаційного менеджменту» [54], що співзвучно з філософією ESG — підходу, який ставить у центр уваги не лише прибуток, а й вплив на довкілля та суспільства. Цей процес ще не завершений, проте вже зараз видно ознаки формування постконвенційного підходу до бізнесу як до активного суб'єкта етики відповідальності та сталого розвитку.

Обидва проєкти — як «Індекс КСВ-2023», так і «Гід з КСВ» — репрезентують важливі кроки українського бізнесу у напрямку переосмислення своєї соціальної ролі в умовах війни, кризи й поступової інтеграції до європейського простору сталого розвитку. Перший фокусується на кількісному вимірюванні відповідальності, другий — на фіксації змістовних практик, що виникають із конкретного контексту. Обидва кейси демонструють, що корпоративна соціальна відповідальність в Україні поступово еволюціонує — від ситуативної реакції до більш структурованих, стратегічних форм, відкритих до подальшого

розвитку в межах логіки ESG.

Водночас цей перехід ще не є завершеним — це лише процес, який потребує глибини. Недостатність етичного осмислення, нечітке розмежування між КСВ і ESG, брак філософського підґрунтя для поняття сталості — усе це може перетворити навіть найщиріші зусилля на поверхневі декларації. Особливо небезпечним є ризик грінвошингу — коли соціальна чи екологічна активність використовується виключно як інструмент репутаційного позиціонування, без реального змісту чи довгострокової трансформації. І це стосується не лише бізнесу, а й громадських організацій — як тих, що вже діють, так і тих, що створюються переважно під грантові програми. Щоб уникнути цього, необхідно не лише впроваджувати звітність і проектну документацію відповідно до стандартів, а й осмислювати свою роль у суспільстві через призму нової етики співбуття, що ґрунтується на міжпоколінній відповідальності, відкритому діалозі та турботі про спільне майбутнє. У цьому сенсі ESG — це не просто набір індикаторів, а насамперед виклик мисленню й культурі: шанс сформувати нову ціннісну парадигму для економіки, громадянського суспільства й освіти, засновану на співвідповідальності та сенсі. Щоби уникнути поверхневості й грінвошингу, потрібна не лише зміна мислення, а й відповідна інституційна рамка, яка б сприяла сталому розвитку на рівні економіки, освіти й державної політики. Саме в цьому контексті важливо розглянути потенціал євроінтеграції як можливості для формування нових механізмів відповідальності й створення стійких інституцій — у тісному зв'язку з принципами Європейського зеленого курсу.

3.2. Євроінтеграційний потенціал у контексті пошуків нової парадигми відповідальності

«Ми більше не можемо сповільнювати зростання, щоб не дійти межі — ми вже її перетнули. Завдання тепер — відкотитися до рівнів, які планета ще

здатна витримати», — зазначав у 2022 році Деніс Медоуз, один з авторів першого звіту Римського клубу «Межі зростання» [67].

У контексті війни в Україні природа знову постає як безмовний учасник подій — стороною, за яку людство, навчаючись стійкості, має нести співвідповідальність. Ситуація певною мірою нагадує світ після Другої світової війни: однак «істинний образ людини» сьогодні набуває нових рис під впливом не лише екологічної кризи, а й глобалізації, цифрових технологій та інформаційних війн. У межах підготовки України до євроінтеграції країна має можливість отримати десятки мільярдів євро грантів та кредитів у найближчі роки. Це фінансування пов'язане з реалізацією цілей Європейського зеленого курсу (ЄЗК, European Green Deal або Green Deal Ukraine - GDU), ініційованого Європейською комісією (вищий орган виконавчої влади ЄС) на чолі з Урсулою фон дер Ляєн.

Метою ЄЗК, який також включає процес «зеленого переходу» (Зелений курс), є досягнення вуглецевої нейтральності країнами ЄС до 2050 року через розвиток зеленої енергетики, циркулярної економіки (кругової економіки або економіки замкнутого циклу) — економічної моделі, спрямованої на мінімізацію відходів та раціональне використання ресурсів шляхом повторного використання та переробки матеріалів і продуктів, збереження біорізноманіття, сталого сільського господарства, зеленого транспорту, декарбонізації тощо [40, с. 35].

Ці орієнтири не лише задають зовнішню політичну рамку для реформ в Україні, а й формують нову логіку інституційної модернізації, що тісно пов'язана з етикою відповідальності та філософією сталого розвитку. Попри воєнні виклики, Україна продовжує впроваджувати реформи відповідно до стандартів ЄЗК. Зокрема, триває реформування сектору відновлюваної енергетики, оновлення законодавства та впровадження механізмів фінансування декарбонізації. Водночас багато компаній і державних структур стикаються з труднощами в отриманні фінансування через незнання стандартів ESG. Адже, вимоги ЄС передбачають чітку відповідність екологічним

стандартам, прозорість фінансової звітності та відповідальне корпоративне управління. Недостатня підготовка заявок, нестача кваліфікованих грантописців і нерозуміння певних принципів тощо стають бар'єрами для залучення коштів, що обмежує можливості України у повному використанні доступного фінансування [39].

Серед ключових рушійних сил інтеграції сталих принципів, як стратегічно важливих компонентів для реалізації ЄЗК, особливу роль відіграють міжнародні та національні організації. До них належать ГД ООН в Україні, KPMG, PwC, CSR Ukraine, ASDE, DiXi Group, Екодія, Український кліматичний офіс тощо, які займаються підтримкою екологічних ініціатив, гармонізацією законодавства, освітою та залученням фінансування для зеленої трансформації. Від 2024 року цей процес підтримується й на інституційному рівні завдяки створенню Офісу зеленого переходу за підтримки Великої Британії та у партнерстві з DiXi Group [39]. Це більше не питання вибору компаній, а об'єктивна необхідність у світі, де екологічні та соціальні виклики стають дедалі гострішими.

ESG, не просто основа для формування нових ідей, що відповідають тематиці дискурсивної етики, сприяє формуванню нової культури відповідальності, але й базується на консенсусі, інституційній стійкості та необхідності врахування довгострокових наслідків людської діяльності. У цьому контексті важливою передумовою для залучення доступного фінансування в Україні є правильне застосування Таксономії ЄС — універсального інструменту, що дає змогу представити інвестиційний проєкт на будь-якій стадії його життєвого циклу, якщо він відповідає принципам кліматичної та екологічної стійкості. Відповідність критеріям Таксономії підвищує рівень довіри з боку інвесторів і донорів, відкриваючи нові можливості для цільового фінансування, особливо в умовах післявоєнного відновлення.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну в 2022 році потреба у реконструкції й економічному оновленні зростає в рази, а залучення зовнішніх

ресурсів стало критично важливим чинником стабільності бюджету й сталого розвитку. Однак ефективне залучення зеленого фінансування вимагає підвищення спроможності всіх учасників — від державних структур до малого бізнесу — щодо розуміння та практичного використання положень Таксономії ЄС. Саме тому одним із пріоритетів є інтеграція принципів ESG на ранніх етапах планування, що дозволить не лише забезпечити якість проєктних заявок, але й створити підґрунтя для довгострокового стратегічного фінансування. Як зазначено у Стратегії відновлення та Плані заходів для МСП, прийнятих урядом України, формування таких інструментів як Таксономія ЄС — це не просто відповідь на регуляторні вимоги ЄС, а й засіб посилення конкурентоспроможності України в екологічному та економічному вимірах євроінтеграції [40, с. 4, 35].

Однак важливо усвідомлювати, що Таксономія ЄС — це не лише технічний документ, а нормативна візія майбутнього, яка визначає, що вважати «сталим», і тим самим впливає на логіку прийняття рішень у бізнесі, політиці та суспільстві. Теми, які зачіпає Таксономія — визначення екологічної доцільності, критерії «зеленості», відповідальності й інвестиційної етики — є філософськими за своєю суттю [40, с. 10]. Саме тому сучасні вчені та мислителі, зокрема Вітторіо Гьосле, Наомі Кляйн, Кейт Рейворт та інші, порушують питання нормативного змісту кліматичних регуляторів, ризиків технократичного домінування та необхідності включення ширшого суспільного діалогу.

Філософія має говорити про Таксономію ЄС, адже вона зачіпає фундаментальні засади — що таке добро, відповідальність і справедливість у добу сучасних криз. Без критичного філософського супроводу існує ризик редукції «зеленого переходу» до технічних показників, позбавлених етичного виміру, демократичної участі та смислової глибини. Інтеграція принципів сталого розвитку та ESG вимагає не лише інституційних рішень, а й глибшого переосмислення меж людської діяльності та відповідальності перед природою і суспільством. Це завдання стосується не лише великого бізнесу, а й усіх

стейкхолдерів економічного процесу. У глобальному контексті воно охоплює як поширення знань про Цілі сталого розвитку (ЦСР, Sustainable Development Goals, SDGs) у школах і громадах, так і формування сталого мислення серед малого та середнього бізнесу (МСБ), який, будучи частиною цілісної економічної екосистеми, відіграє ключову роль у ланцюгах постачання та впровадженні сталих бізнес-моделей. Водночас це завдання стосується і кожного з нас, адже, як зазначалося раніше, навіть на рівні індивідуального споживання людина спричиняє утворення парникових газів і впливає на довкілля. Не можна виключати, що в майбутньому відповідальність за екологічний слід буде покладена й на індивідуальних споживачів, що сьогодні може видаватися утопічною перспективою, але є логічним продовженням розвитку екологічної етики співвідповідальності.

Якщо традиційна екологічна етика орієнтувалася переважно на досягнення гармонії між людиною та природою, то сучасні глобальні виклики висувають необхідність переосмислення цієї парадигми на основі ідеї розумного самообмеження. Індивідуальна моральна відповідальність поступово переходить у площину колективної співвідповідальності, що змушує знову повернутися до трансформованого, вже згаданого на початку, кантівського питання: не лише «Що я повинен робити?», а «Що ми повинні робити?» — як це інтерпретує А. Єрмоленко, аналізуючи дискурсивну етику К.-О. Апеля. Сучасне розуміння відповідальності передбачає не лише обмеження руйнівного впливу на довкілля, а й свідоме управління науково-технічним прогресом в інтересах сталого розвитку і добробуту майбутніх поколінь.

У цьому контексті об'єднання інституційних ініціатив, таких як створення Офісу зеленого переходу, із концепцією співвідповідального самообмеження формує основу для глибоких трансформацій в Україні. Стандарти ESG, інтегровані через механізми Таксономії ЄС, покликані забезпечити не лише відповідність технічним вимогам, а й розвиток нової

культури відповідальності, орієнтованої на гармонізацію економічних, соціальних та екологічних інтересів.

Таким чином, формування нових інституцій на різних рівнях — як у межах Європейського Союзу, так і в контексті євроінтеграції України — постає не лише як інструмент регуляції, а як механізм етичної інтеграції бізнесу, держави та суспільства у спільну відповідальність за кліматичну стійкість і планетарне майбутнє. Інтеграція принципів співвідповідальності у національні стратегії розвитку є не лише відповіддю на виклики євроінтеграції, а й проявом морального дорослішання суспільства в добу кліматичної кризи та цивілізаційних зрушень. Формування спільносвіту відповідальності, де людина і природа розглядаються як єдиний цілісний організм, стає необхідною умовою для стійкого та гідного розвитку наступних поколінь.

Україна має шанс бути не лише бенефіціаром Зеленого курсу, а й лабораторією нової культури відповідальності, яка поєднує мораль, регуляцію і реальні наслідки дій. Попри те, що війна змістила акценти на захист життів, підтримку армії та мінімізацію гуманітарних втрат, у країні формується стратегічне бачення сталого переходу не лише як відмови від викопного палива, але і як способу зберегти, відновити й убезпечити природні ресурси. Частково, на окремих рівнях, Україна починає орієнтуватися на ключові принципи європейського Зеленого курсу — розвиток зеленої енергетики, циркулярної економіки, збереження біорізноманіття, декарбонізацію. Проте повномасштабна війна, зокрема проблеми з розмінуванням, зруйнованою інфраструктурою та обмеженими ресурсами, значно ускладнює реалізацію цих цілей у повному обсязі. Водночас зростає усвідомлення ролі технологій у цих процесах — від екологічного моніторингу та супутникового аналізу пошкоджень до інновацій у сфері водозбереження, енергетики та відновлення ґрунтів. Хоча ці зміни найяскравіше помітні у великих компаніях, поступово вони торкаються і малого та середнього бізнесу, громад і навіть окремих споживачів — попри умови виживання. Сталість починає розглядатися не як абстрактна мета, а як спосіб мислення і дія в умовах глибокої кризи. У цьому

сенсі сталий розвиток без філософії перетворюється на набір показників, а не на візію спільного майбутнього — отже, необхідно ставити запитання не лише як розвиватись, а й заради чого.

3.3. Кейс-стаді української агрокомпанії

Поступовий перехід від концептуального рівня до конкретної практики демонструє, як окремі українські компанії вже реалізують ці принципи, інтегруючи ESG-орієнтири у свою довгострокову стратегію. Один із таких прикладів — українська агропромислова компанія Kernel, чий досвід ілюструє не лише адаптацію до нових регуляторних вимог, а й глибшу трансформацію бізнес-мислення у напрямку сталості, прозорості та моральної відповідальності.

Агропромисловий сектор є одним із найбільш суперечливих у контексті сталого розвитку: з одного боку, він забезпечує продовольчу безпеку та експортний потенціал, а з іншого — має суттєвий вплив на довкілля, зокрема через виснаження ґрунтів, надмірне водокористування, втрату біорізноманіття та викиди парникових газів. У багатьох випадках економічна ефективність великих агрокомпаній не компенсує екологічних втрат, тоді як малі фермерські господарства чи локальні моделі часто є екологічно ощаднішими, хоч і менш прибутковими у грошовому вимірі [8, с. 41].

На цьому тлі особливої уваги заслуговує досвід української агрокомпанії Kernel, яка демонструє поступовий перехід від класичних підходів КСВ до інтегрованої ESG-стратегії. Її діяльність є показовою не лише в межах України, а й у ширшому міжнародному контексті як приклад адаптації великого бізнесу до вимог доброчесності, прозорості та довгострокової екологічної відповідальності. Обравши шлях агроекології, Kernel поєднує адаптацію до локальних екосистем із помірним використанням природних ресурсів і орієнтацією на сталий соціальний та екологічний результат. Агроекологія включає широкий спектр систем, адаптованих до місцевих умов і

налаштованих на задоволення місцевих потреб, з основним акцентом на принципах екологічної, економічної та соціальної сталості [8, с. 149].

Kernel не лише звітує у форматі ESG з 2020 року, але і впроваджує практики, що узгоджуються з філософською ідеєю макроетики співвідповідальності. У цьому підході відповідальність перестає бути індивідуальним моральним вибором і стає системною — охоплює бізнес, суспільство, екологію та міжпоколіннєвий горизонт. Це єдина компанія, яка була відзначена золотом ЕБРР у листопаді 2022, як така, що впроваджує ESG принципи. Серед яких під час війни стали й такі нові компоненти, що відсутні практично в усіх компаній світу, що надають подібні звіти, але стали буденним в Україні - допомога армії та переселенцям, тільки в 2023 компанія Kernel виділила 15 млн. доларів за цими напрямками [24].

Те, як компанія, використовуючи новітні технології та екологічно орієнтовані бізнес-моделі, є прикладом сталого підприємництва в умовах війни було продемонстровано під час 29-ї Конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (COP29) у 2024 році, а також відображено в ESG-звіті компанії за фінансовий рік 2024 [48, с. 41–48].

Серед сталих прикладів:

- Лісовідновлення: пілотний проєкт Kernel із лісовідновлення є не лише екологічною ініціативою, а й етичним актом, що відображає визнання необхідності відновлення симбіозу людини з природою. Цей підхід узгоджується з концепцією екологічного обов'язку перед майбутніми поколіннями, яку формулював Ганс Йонас.
- Участь у COP29: сама присутність компанії на глобальному форумі — це форма етичної солідарності, що втілює ідею спільносвіту, де навіть війна не виправдовує бездіяльності, а, навпаки, підкреслює необхідність відповідального діалогу бізнесу зі світом.
- Carbon farming: перехід до вуглецево орієнтованого землеробства демонструє відмову від експлуаторської логіки ставлення до ґрунту як ресурсу. Це перегукується з критикою техніки у дусі Гайдегера, де

техніка (Gestell) зумовлює сприйняття світу як об'єкта, придатного лише для використання. У моделі Kernel земля виступає не як ресурс, а як партнер у довготривалому співіснуванні.

- ISCC-сертифікація: важливим підтвердженням екологічної та соціальної сталості є отримання Kernel міжнародної сертифікації ISCC EU, яка поширюється не лише на виробництво олії, а й на вирощування кукурудзи. ISCC-сертифікація підтверджує, що кукурудза вирощується відповідально, з урахуванням захисту ґрунтів, біорізноманіття та прав працівників, що робить її придатною для виробництва біоетанолу — відновлюваного рідкого палива, що виготовляється з рослинної сировини й використовується як заміник бензину — відповідно до вимог ЄС (Renewable Energy Directive – RED II). Це демонструє інтеграцію Kernel у сталий біоекономічний ланцюг Європи та її готовність відповідати новим викликам кліматичної політики.

Наведені вище приклади — лише найбільш промовисті елементи ESG-звітності компанії, яка прагне максимальної прозорості не лише задля відповідності регуляторним вимогам, а як втілення усвідомленої етичної позиції та довгострокової стратегії сталого розвитку. Такий підхід співзвучний з ідеями Карла-Отто Апеля про комунікативну етику у техногенному світі, де звітність стає формою морального діалогу між бізнесом і суспільством.

У цьому контексті ESG постає не лише як управлінська практика, а як форма філософського осмислення взаємозв'язку людини, технології та природи. Критичне бачення техніки у Гайдегера допомагає краще зрозуміти, як у добу сталого розвитку змінюється ставлення до довкілля — від об'єкта експлуатації до складової спільного буття. Саме таке переосмислення втілюється в ініціативах Kernel, спрямованих на зменшення вуглецевого сліду, ефективне використання ресурсів і солідарну участь у глобальних етичних процесах. У цьому сенсі ESG виступає не як технічний стандарт, а як засіб переосмислення місця людини у світі — а досвід Kernel є прикладом реального втілення макроетики співвідповідальності у межах екологічно та соціально

вразливої сучасності. Попри ці зусилля, неможливо повністю уникнути негативних наслідків техногенного впливу — проте в умовах глибокої екологічної кризи у нас просто немає вибору: відповідальне ставлення до природи стає не альтернативою, а єдиним шляхом співбуття.

Варто підкреслити, що наведені приклади охоплюють насамперед екологічний вимір ESG. Водночас діяльність Kernel не зводиться виключно до екологічної відповідальності — компанія демонструє комплексний підхід, у якому соціальні та управлінські засади реалізуються не менш послідовно. Соціальний вимір (S) виявляється у прагненні зберігати людську гідність навіть в умовах війни: через стабільність робочих місць, підтримку працівників у регіонах, постраждалих від бойових дій, інвестування в навчання персоналу, а також у діалозі з місцевими громадами. Управлінський вимір (G) — це системна побудова прозорої корпоративної структури, що включає регулярну звітність, незалежний аудит, дотримання міжнародних стандартів управління та принципів етичної підзвітності. Kernel формує не лише ефективну, а й відповідальну бізнес-модель, у якій управління розглядається як етична практика у співвідношенні до суспільства, партнерів та довкілля. Подальше вивчення соціального й управлінського вимірів ESG у контексті українських реалій потребує окремого філософського аналізу — як вияву онтологічної відповідальності бізнесу в умовах війни, відбудови та євроінтеграції.

Сьогодні ми спостерігаємо, як Європа намагається перейняти в Україні досвід воєнної стійкості, однак їй також варто вчитися нашій спроможності зберігати життєздатність економіки, підприємництва та локальних ініціатив у стані нестабільності. Це відкриває простір для глибшого осмислення вразливостей ESG у контексті майбутніх криз — не лише екологічних, а й соціальних, моральних, екзистенційних. У цьому сенсі лише спільне діяння і взаємне навчання стають умовою формування справді відповідального і сталого майбуття.

Комплексний підхід стає особливо важливим в умовах сучасного глобального контексту. Як велика агропромислова корпорація, присутня не

лише на європейському, а й на міжнародному ринку, Kernel вже сьогодні зобов'язана звітувати відповідно до ESG-стандартів, що передбачають не просто виконання базових вимог, а впровадження цілісної стратегії сталого розвитку, інтегрованої у всі сфери діяльності. Компанія демонструє не лише формальну відповідність, а й глибше етичне бачення, що проявляється у практиках агроекології, участі в глобальних форумах, інноваційних проєктах на зразок carbon farming, лісовідновлення, і реальній допомозі в умовах війни.

Наведений кейс показує, що ESG в Україні нині можливі переважно на рівні великих компаній, здатних адаптувати свої бізнес-моделі до складних регуляторних середовищ. Проте саме такі компанії відіграють ключову роль у поширенні нової етики співвідповідальності — через прозору звітність, наскільки це можливо, етичні стандарти для партнерів, освітні ініціативи та демонстрацію сталих практик у дії. Kernel у цьому сенсі є не лише прикладом трансформації КСВ у ESG, а й модельним зразком філософського осмислення місця людини, бізнесу й природи у світі, що переживає глибоку екологічну та моральну кризу.

Отже, варто критично усвідомлювати, що агропромисловий сектор сам по собі є одним із найбільш суперечливих у контексті сталого розвитку: з одного боку, він забезпечує продовольчу безпеку, валютні надходження та геополітичну стабільність, а з іншого — істотно впливає на довкілля. Ідеться не лише про викиди парникових газів і втрату біорізноманіття, а й про системне виснаження ґрунтів, надмірне водокористування та забруднення повітря і води.

Саме тому ще з перших доповідей Римського клубу порушувалась проблема меж зростання та необхідності переосмислення базових економічних моделей, у яких агросектор постає не як інструмент регенерації, а як джерело незворотної деградації. За такої логіки екосистема зводиться до ресурсу, а майбутнє — до знеособленого об'єкта управлінських сценаріїв. І тут на перший план виходить не лише політичне чи технологічне, а передусім етичне питання: як довго людство здатне утримувати уявлення про природу як про «інше», що підлягає контролю, а не співіснуванню?

У довгостроковій перспективі, безумовно, моделі локального фермерства, агролісівництва, пермакультури тощо можуть виявитися стійкішими й етичнішими альтернативами індустріалізованому агробізнесу. Проте постає питання: чи здатне людство — в умовах глобальної економіки, кліматичного стресу та війни — повністю відмовитися від масштабних корпоративних структур, які забезпечують інфраструктурну й логістичну стійкість? І головне — чи готове сучасне суспільство зректися логіки надприбутку, що лежить в основі капіталістичного устрою? Очевидно, що ні. Великий бізнес не зникне — але саме тому його еволюція в бік відповідального, екологічно чутливого й етично обґрунтованого функціонування набуває критичної ваги. ESG у цьому сенсі — не ідеал, а компромісна форма макроетичної адаптації, своєрідний спосіб пом'якшити руйнівний потенціал сучасної економіки, не руйнуючи при цьому її здатності забезпечувати базові потреби мільйонів людей.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено філософсько-етичний аналіз трансформації добровільної корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) в обов'язкову систему екологічних, соціальних та управлінських стандартів (ESG) засобами філософського аналізу. На основі дослідження соціокультурних причин трансформації усталеної моделі КСВ, теоретичних підходів осмислення й практичних аспектів цих змін у контексті адаптації компаній до вимог сталого розвитку було:

- осмислено ідейне тло сучасного розуміння еволюції антропоцентричної парадигми, пов'язане із трансформацією вирішальної ролі ідеї панування людини над природою до усвідомлення важливості визнання взаємозалежності людини й довкілля. Свідченням такої зміни стала поява концепцій макроетики співвідповідальності й екологічної філософії й етики (Г. Йонас, О. Леопольд, К. М. Маєр-Абіх; Т. Гардашук, А. Єрмоленко, М. Кисельов) та онтологічних і екологічних викликів сучасності;
- розглянуто основні ідеї сучасних філософсько-етичних поглядів концепції відповідальності, що полягають в окресленні тенденцій і орієнтирів переходу від етики переконань (М. Вебер) до дискурсивної етики (К.-О. Апель) і комунікативного підходу (А. Єрмоленко), який актуалізує моральну відповідальність як діалогічне порозуміння та інтерсуб'єктивний обов'язок у ситуації плюралістичного світу;
- прояснено, що філософсько-етичні ідеї розуміння відповідальності як універсального керівного принципу діяльності людини у сучасному глобальному світі викликів стали основою для світоглядних переорієнтацій і формування цілого комплексу реалізації відповідних ініціатив і практичних кроків у трансформації добровільних засад КСВ до зобов'язальних стандартів ESG;
- означено, що філософське осмислення ризиків необмеженого науково-технічного розвитку (концепт Gestell М. Гайдегера, концепція

- випереджувальної етики інновацій (Г. Йонас), що враховує ризики для життя, людської гідності та довкілля та ін.) стало визначальною основою у формуванні нового типу відповідального світовідношення перед нащадками і всім довкіллям;
- охарактеризовано основні загрози і наслідки військових дій в Україні для екологічної ситуації країни і світу, що проявляються через: неконтрольване знищення флори і фауни у районах, наближених до фронту, забруднення водойм, землі й повітря, зменшення кількості придатних до сільськогосподарського обробітку угідь, збільшення замінованих територій, тощо. На основі аналізу екологічних втрат, спричинених війною (дані COP29, UNEP, Ukraine Recovery Plan), виявлено тісний зв'язок між екологічною безпекою та стійкістю. Війна актуалізувала потребу у переході від стратегій виживання до цінностей етики відновлення;
  - виявлено, що освіта за своїм просвітницьким потенціалом через міждисциплінарне мислення та гуманітарно-природничий дискурс є ключовою силою, здатною формувати й спрямовувати процеси системного навчання, популяризації й втілення принципів екологічної свідомості й цінностей ощадливої до довкілля діяльності на всіх рівнях суспільного життя. Окреслено роль нового Просвітництва, у формуванні сталих цінностей, особливо в контексті повоєнної відбудови;
  - проаналізовано основні ідеї сучасних соціально-економічних концепцій сталого розвитку через зосередження уваги на прикладах, спрямованих на інтеграцію етичних, соціальних та екологічних вимірів в економіку: «економіка пончика» К. Рейворт і гуманоміка Д. МакКлоскі як альтернативи технократичним моделям зростання;
  - вивчено регуляторні інструменти ЄС та України, спрямовані на впровадження принципів ESG через аналіз таких показників, як: вплив CSRD, Green Deal, Таксономії ЄС та українських ініціатив щодо ESG-звітності, що набуває обов'язкового характеру для великого бізнесу з

2025 року. Акцент зроблено на переході від добровільної КСВ до обов'язкових ESG-стандартів;

- розглянуто досвід діяльності української компанії Kernel як практичну ілюстрацію можливостей імплементації стандартів ESG через стратегічне планування, врахування довгострокових екологічних і соціальних наслідків і формування моральних орієнтирів бізнесової діяльності.

Водночас війна в Україні оголює межі реалізації ESG на практиці. Постійна загроза життю, руйнування інфраструктури та соціальна втома унеможливають сталий розвиток у повному сенсі. ESG у таких умовах — не інструмент, а ціннісна орієнтація на майбутнє. Ризики грінвошингу та збереження прихованого антропоцентризму не мають знецінити потенціал ESG. Це — не формальність, а спроба побудови нової моделі співбуття, в якій відповідальність не скасовується навіть війною, а лише загострюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенційної моралі / пер. з нім. В. Купліна. – Київ: Дух і Літера, 2009. – 430 с.
2. Апель К.-О. Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / К.-О. Апель. – Київ : Лібра, 1999. – 454 с.
3. Арістотель. Метафізика / Арістотель. – Київ : Темпора, 2022. – 848 с.
4. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрец. Віктор Ставнюк. – Київ : Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с. – ISBN 966-95856-7-8.
5. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. О. Кисельов. – Київ : Основи, 2000. – 224 с.
6. Борейко В. Є. Прорив в екологічну етику // Український ботанічний журнал. – 2005. – № 2. – С. 326–332. – ISSN 0372-4123.
7. Бюлер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи: актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу / передм. Г. Альтнера ; пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка. – Київ : Стилос, 2014. – 157 с.
8. Вайцекер Е. У. фон, Війкман А. Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети : доповідь Римському клубу / пер. з англ. Ю. Сірош ; наук. ред. В. Вовк, В. Бутко. – Київ : Самміт-Книга, 2019. – 276 с. – ISBN 978-617-7672-77-6.
9. Гардашук Т. Антивітальність війни та її екоцидні наслідки // Філософська думка. – 2022. – № 3. – С. 29–30.
10. Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму/ Т. В. Гардашук ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Видавець ПАРАПАН, 2005, 200 с. – ISBN 966-8210-30-1.
11. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / пер. з нім., примітки та післямова А. Єрмоленка. – Київ : Лібра, 2003. – 248 с.

12. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. – Київ : Лібра, 2001. – 400 с.
13. Єрмоленко А. Етика дискурсу Карла-Отто Апеля як “перша філософія” третьої парадигми // Філософська думка. – 2022. – № 2. – С. 23–38. – DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.023>.
14. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – Київ : Лібра, 1999. – 422 с.
15. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
16. Єрмоленко А. М., Лазоренко О. О., Ведров О. І., Бауман Ю. А. Соціальна відповідальність як основна цінність інституалізації сучасного суспільства : монографія. – Київ : Наукова думка, 2016. – 302 с.
17. Кант І. Відповідь на питання: що таке Просвітництво? / пер. з нім. М. Ласло-Куцюк // Всесвіт. – 1989. – № 4. – С. 135–138.
18. Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. та ін. Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія. – Київ : ПАРАПАН, 2003. – 312 с. – ISBN 966-8210-06-9.
19. Кляйн Наомі. Змінюється все: капіталізм проти клімату. – К., Наш Формат, 2016. – 480 с. – ISBN 978-617-7279-30-2
20. Маєр-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту / пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка. – Київ : Лібра, 2004. – 196 с.
21. МакКлоскі Д. Н. Гуманоміка: новий – і старий – підхід до економічної науки / Дейдра Нансен МакКлоскі ; пер. з англ. Н. Афончиної. – Київ : ТОВ «Велл Букс» ; Інститут вільної економіки, 2024. – 200 с.
22. Нападиста В. Г., Шинкаренко О. В., Рогожа М. М. та ін. Професійна і корпоративна етика. – Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2019. – 368 с. – ISBN 979-966-000-000-0.

23. Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. «Відновлення природних екосистем» в межах реалізації Міжнародного Десятиріччя ООН по відновленню екосистем (2021–2030 рр.). URL: <https://sites.google.com/view/decade-on-ecosystem-restorat/>. (дата звернення: 29.04.2025).
24. Омельчук Я. Відповідність компанії вимогам ESG стає перепусткою для співпраці з міжнародними партнерами та участі у післявоєнному відновленні України. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/224952_komplans-yak-drayver-rozvitku-esg-v-ukran (дата звернення: 29.04.2025).
25. Рагханандан В. Щомісячний аналіз російського експорту викопного палива та відповідних санкцій // Centre for Research on Energy and Clean Air. URL: <https://energyandcleanair.org/ua/may-2024-monthly-analysis-of-russian-fossil-fuel-exports-and-sanctions/> (дата звернення: 01.05.2025).
26. Рейворт К. Економіка пончика. Як економісти 21-го століття бачать світ. – Київ : Наш формат, 2019. – 296 с.
27. Сидоренко Л. Філософія сучасної екології: єдність наукових, етичних і філософських ракурсів // Практична філософія. – 2000. – № 1, с.15-17.
28. Сімонов Д. У пошуках оптимізму. Кліматологиня Світлана Краковська про проблеми клімату, війну та приклад, який Україна показує світу. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/01/7/7436107/> (дата звернення: 29.04.2025).
29. Стус В. С. Зникоме розцвітання // Твори : у 4 т., 6 кн. – Т. 4. – Львів : Просвіта, 1994. – С. 346–361.
30. Суприкiна М. А., Ляшенко О., Саєнсуc М. А., Мiсько Г. А., Зiнченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика : навч. посiб. – Київ : Фарбований лист, 2011. – 480 с.
31. Табачковський В. У пошуках невтраченого часу: нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників. – Київ : Парапан, 2002. – 300 с. – ISBN 966-95933-3-6.

32. Фюрст М., Тринкс Ю. Філософія / пер. з нім. В. Кебуладзе. – 2-ге вид. – Київ : Дух і Літера, 2023. – 536 с. – ISBN 978-966-378-649-0.
33. Центр комунікацій. КНУ вдруге увійшов до рейтингу сталого розвитку QS. URL: <https://knu.ua/news/13442#> (дата звернення: 29.04.2025).
34. Apel K.-O. The problem of a macroethic of responsibility to the future in the crisis of technological civilization: an attempt to come to terms with Hans Jonas's "Principle of Responsibility" // *Man and World*. – 1987. – Vol. 20. – P. 3–40.
35. Agudelo M. A. L., Johannsdottir L., Davidsdottir B. A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 2019. URL: <https://jcsr.springeropen.com/articles/10.1186/s40991-018-0039-y> (дата звернення: 29.04.2025)
36. Bowen H. R. *Social responsibilities of the businessman* / H. R. Bowen. – New York : Harper & Row, 1953. – 276 p.
37. Brundtland G. H. et al. *Our common future* / by World Commission on Environment and Development. – London : Oxford University Press, 1987.
38. Carroll A. B. Carroll's pyramid of CSR: taking another look // *International Journal of Corporate Social Responsibility*. – 2016. – Vol. 1, Article number: 3. – URL: <https://jcsr.springeropen.com/articles/10.1186/s40991-016-0004-6> (дата звернення: 01.05.2025)
39. Doughnut Economics Action Lab. How we are turning Doughnut Economics from a radical idea into transformative action. URL: <https://doughnuteconomics.org> (дата звернення: 29.04.2025).
40. Dixi Group. Аналіз ESG стандартів для українського бізнесу: практичні рекомендації та інструменти. URL: <https://dixigroup.org/analytic/analiz-esg-standartiv-dlya-ukrayinskogo-biznesu-praktychni-rekomendacziyi-ta-instrumenty/> (дата звернення: 29.04.2025).

41. Dixi Group. Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування URL: <https://gto.dixigroup.org/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf> (дата звернення: 29.04.2025).
42. Emerson R. W. Nature. – Boston : James Munroe, 1836.
43. ESG Liga PAEW. 10 найпоширеніших помилок, які допускають в ESG-звітах та як їх уникнути. URL: <https://ukraine-oss.com/10-najposhyrenishyh-pomylok-yaki-dopuskayut-v-esg-zvitah-environmental-social-governance-ta-yak-yih-unyknuty/> (дата звернення: 29.04.2025).
44. EY Ukraine. Kernel presented the first results of the climate project in cooperation with EY Ukraine and EBRD. URL: https://www.ey.com/en_ua/news/2022/11/ey-ukraine-kernel-ccg-project (дата звернення: 29.04.2025).
45. Fisher R., Hodge M., Beals B. Greenwashing, greenhushing and greenwishing: don't fall victim to these ESG reporting traps / R. Fisher, M. Hodge, B. Beals // ESG Today. – 21 червня 2023. URL: <https://www.esgtoday.com/guest-post-greenwashing-greenhushing-and-greenwishing-dont-fall-victim-to-these-esg-reporting-traps/> (дата звернення: 29.04.2025).
46. Heidegger M. The question concerning technology and other essays / M. Heidegger. – New York : Harper, 1977. – 20 p.
47. IPCC. The Intergovernmental Panel on Climate Change. URL: <https://www.ipcc.ch> (дата звернення: 29.04.2025).
48. Kant I. To perpetual peace: a philosophical sketch / I. Kant ; transl. by Ted Humphrey. – Indianapolis, IN : Hackett Pub., [2003]. – 64 p.
49. Kernel. ANNUAL REPORT For the year ended 30 June 2024. URL: https://www.kernel.ua/wp-content/uploads/2024/10/FY2024_Kernel_Annual_Report_.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

50. Khan S. Y. How has the war in Ukraine affected ESG. URL: <https://www.investmentexecutive.com/newspaper /focus-on-products/how-has-the-war-in-ukraine-affected-esg-investing/> (дата звернення: 29.04.2025).
51. Leopold A. A Sand County Almanac: And Sketches Here and There. Oxford University Press, 1949.
52. Lade S. What's resilience? / S. Lade // Stockholm Resilience Centre. URL: <https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2015-02-19-what-is-resilience.html> (дата звернення: 29.04.2025).
53. Latapí Agudelo M. A., Jóhannsdóttir L., Davídsdóttir B. A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility // International Journal of Corporate Social Responsibility. – 2019. – Vol. 4, Article number: 1. – URL: <https://jcsr.springeropen.com/articles/10.1186/s40991-018-0039-y> (дата звернення: 01.05.2025).
54. McCloskey D. N. The bourgeois virtues: ethics for an age of commerce / D. N. McCloskey. – Chicago : University of Chicago Press, 2006. – 627 p.
55. McNeill W. H. The rise of the West: a history of the human community / W. H. McNeill. – Chicago : University of Chicago Press, 1963. – 829 p. Næss A. Self-realization: an ecological approach to being in the world / A. Næss // The Trumpeter: Voices from the Canadian Ecophilosophy Network. – 1987. – Vol. 4, No. 3. – P. 35–39. URL: <https://trumpeter.athabascau.ca/index.php/trumpet/article/view/623/992> (дата звернення: 29.04.2025).
56. ПАЕВ. Чому КСВ – це не ESG і як зрозуміти відмінності? Розбираємо приклади. URL: <https://ukraine-oss.com/chomu-ksv-cze-ne-esg-i-yak-zrozumity-vidminnosti-rozbyrayemo-pryklady/> (дата звернення: 29.04.2025).

- 57.РАЕВ. Виправляємо плутанину між термінами «стійкість» і «сталість»: економічні приклади. URL: <https://ukraine-oss.com/vypravlyayemo-plutanyu-mizh-terminamy-stijkist-i-stalist-ekonomichni-pryklady/> (дата звернення: 29.04.2025)
- 58.РАЕВ. В щорічний всеукраїнський студентський форум «ESG FUTURE: твоя кар'єра в зеленій відбудові України». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9XBo1y3DJbU> (дата звернення: 29.04.2025).
- 59.Richard Nixon and the rise of American environmentalism. URL: <https://www.sciencehistory.org/stories/magazine/richard-nixon-and-the-rise-of-american-environmentalism/> (дата звернення: 29.04.2025).
- 60.Silvestri P. Past and future of humanomics: a conversation with Deirdre Nansen McCloskey // Erasmus Journal for Philosophy and Economics. – 2021. – Vol. 14, Issue 1. – P. 182–209. – DOI: <https://doi.org/10.23941/ejpe.v14i1.605>.
- 61.Smuts J. C. Holism and evolution. – New York : The Macmillan Company, 1926. 365 p.
- 62.Suzuki D. T. Zen and Japanese culture. – Princeton : Princeton University Press, 1959. 600 p.
- 63.The Page. Сталість українського бізнесу під час війни: що показав «Індекс КСВ 2023». URL: <https://thepage.ua/ua/rating/stalist-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijni-sho-pokazav-indeks-ksv-2023> (дата звернення: 29.04.2025).
- 64.The Club of Rome. And to extend the EU's sustainable finance agenda to the full scale of ESG considerations. URL: <https://www.clubofrome.org/events/decade-of-sustainable-finance/> (дата звернення: 29.04.2025).
- 65.United Nations. Sustainable development knowledge platform: United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20.html> (дата звернення: 29.04.2025).

66. United Nations. Rio declaration on environment and development. URL: <https://sdgs.un.org/documents/aconf15126-vol-i-rio-declaration-19576> (дата звернення: 29.04.2025).
67. UNESCO TV. Owen's social reform: New Lanar. URL: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/document-1495> (дата звернення: __.04.2025).
68. UNFCCC. The United Nations Framework Convention on Climate Change. URL: <https://unfccc.int> (дата звернення: 29.04.2025).
69. UN. Carbon footprint calculator. URL: <https://offset.climateneutralnow.org/footprintcalc> (дата звернення: 29.04.2025).
70. Who cares wins: connecting financial markets to a changing world: recommendations by the financial industry to better integrate environmental, social, and governance issues in analysis, asset management, and securities brokerage. URL: https://www.unepfi.org/fileadmin/events/2004/stocks/who_cares_wins_global_compact_2004.pdf (дата звернення: 29.04.2025).
71. World Commission on Environment and Development. Our common future / World Commission on Environment and Development. – Oxford : Oxford University Press, 1987. – 402 p.
72. Zagoriy Foundation. Гід з корпоративної соціальної відповідальності. URL: <https://givingtuesday.ua/wp-content/uploads/2024/12/csr-guide.pdf> (дата звернення: 29.04.2025).